

CRIMA DE AGRESIUNE - UN UPDATING SAU UN UPGRADING NECESAR?

De Alexandru-Liviu Lascu

Abstract

In this study, the author describes certain conflicts, which have led to major concerns at the level of the international community in the recent years.

The structure and the body of the study reveal the comments on the State and on the issue of its criminal liability - the crime of aggression -, of the after-Kampala echoes, amongst others, on the authorization of the armed intervention by the U.N. Security Council, on the humanitarian intervention, on the military support for the self-determination movement, on the regulation deficiencies of the constituent content of the crime of aggression and so on, and for the purpose of the above, it was considered the doctrine developed by certain important names in the matter of law (L. Anderson, S. Wilson, T. Anderson, R. Sherlock, R. Nordland, L. Cendrowicz, D. M. Herszenhorn, S. Rosenberg, I. Birrell, S. Walker, E. Solomon, D. Hubert, T.G. Weiss, A. Lamb, G. Evans, M. Sahnoun, M. P. Scharf, M. Walzer, A. Lamb, M. Gillett, N. Wilson, M. Gillett, S. Alexandrov, A. Cassese, C. Greenwood, M. E. O'Connell, M. Gillet, D. Murphy, R. Goodman, J. Stone, I. Browlie, K. Anderson).

Finally, the author puts forward brief considerations regarding the crime of aggression, in the sense that if the worldwide public opinion has expected an upgrading which may enforce it in practice ever since the adoption of the Statute of the International Criminal Court in 1998, it is found, according to its definition during Kampala Conference, in direct disagreement with the manner in which the military conflicts are conducted at present, that it needs also a serious upgrading, in order to prove its efficiency.

Keywords: international community; criminal liability; crime of aggression; public opinion; updating; military conflicts; upgrading.

1. Aspecte introductive

Comunitatea internațională se confruntă în ultimii ani cu o recrudescență a conflictelor armate care, spre deosebire de cele anterioare, depășesc cu mult perimetrul zonei centrale și de est a continentului african, unde astfel de conflicte par a se fi perenizat. La sfârșitul anului 2010, revoltele populare organizate

împotriva unor lideri despotici din țările arabe s-au extins prin contagiune din nord-vestul Africii până în Orientul apropiat, mișcare ce avea să fie denumită *Primăvară arabă*[1]. Scânteia s-a aprins în Tunisia, unde în luna decembrie 2010 manifestări violente și de amploare, denumite *Revolta iasomiei*, au dus la înlăturarea de la putere a președintelui Zine El Abidine Ben Ali. Elanul mișcărilor de protest a contaminat apoi Egiptul și Libia, unde după sângeroase confruntări cu trupele guvernamentale, grupările opozante au reușit să-i înlătore de la putere pe președinții Hosni Mubarak și Muammar Gaddafi, personaje faimoase pentru maniera dictatorială în care își guvernau propriile țări. După ce mișcări similare, dar de mai mică intensitate au avut loc în Algeria, Iordania, Yemen, Bahrein și alte țări arabe, unele dintre ele determinând schimbarea guvernelor din aceste țări, *Primăvara arabă* avea să ajungă și în Siria, numai că aici răsturnarea președintelui Bashar Al Assad s-a dovedit a fi o provocare mult mai serioasă. Nu numai faptul că Bashar Al Assad a avut o replică extrem de violentă față de mișcărilor de protest[2], folosind, potrivit observatorilor internaționali, inclusiv arme chimice, dar și împrejurarea că Siria este o țară situată la confluența unor interese geo-strategice ale marilor puteri precum și faptul că se constituie ca un mozaic de comunități etnice și religioase a determinat o escaladare a mișcărilor de protest într-un veritabil război civil. Opozanții regimului Assad, un conglomerat de grupări eterogene cu interese divergente, sprijinite fiecare de factori externi, la rândul lor într-o permanentă dispută pentru supremație în zonă, au reușit să cucerească teritorii importante și să reducă controlul guvernamental la începutul anului 2015 la aproximativ o treime din teritoriul Siriei. Cel mai grav aspect apărut în desfășurarea acestui război civil a fost însă acela al apariției și dezvoltării unui grup islamist radical, de origine sunnită, autointitulat *Statul Islamic*, a cărei barbarie și ferocitate au devenit cunoscute rapid în întreaga lume. Sprijinit, inițial de Arabia Saudită, și de celelalte state bogate din Peninsula Arabică interesate de înlăturarea conducerii *alawite* și pro-iraniene a Siriei și instaurarea unui guvern *sunnit*, treptat, *Statul Islamic* s-a îndepărtat de la obiectivele trasate de foștii sponsori[3]. După ce a reușit să înfrunte cu succes trupele guvernamentale din Siria și Irak și să cucerească teritorii semnificative ale acestor state, inclusiv câmpuri și exploatații petrolifere de mare capacitate, gruparea radicală și-a făcut cunoscute intențiile de a constitui în teritoriile controlate un *califat*[4], o organizare statală tribală, arhaică, guvernată de legea islamică *Sharia*, cu orientare manifestă împotriva valorilor democratice și occidentale. *Statul Islamic* a stârnit interesul a mii de tineri din zonele de conflict, din țările limitrofe, din țările islamice caucaziene și, în mod surprinzător, chiar din statele occidentale care s-au înrolat în mod voluntar pentru a lupta sub steagurile grupării. Ororile săvârșite de *Statul Islamic* în zonele ocupate cum ar fi, distrugerea intenționată a obiectivelor civile, religioase și culturale, aparținând patrimoniului universal, decapitarea în public și în fața camerelor de filmat a prizonierilor sau ostaticilor occidentali capturați, practicarea sclavagismului sexual precum și uciderea în masă a populației civile aparținând altor

religii decât cea sunnită au stârnit haos, teroare și au determinat un număr impresionant de persoane, de ordinul milioane, să-și părăsească locuințele și țara. Catastrofa umanitară creată în zona de conflict a determinat un aflux de refugiați sirieni și irakieni în țările vecine, Iordania și Turcia, dar și în Europa unde criza refugiaților a ajuns la o amplitudine nemaîntâlnită de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial[5]. Uniunea Europeană și liderii statelor europene nu numai că s-au arătat a fi incoerenți în atitudinile și măsurile întreprinse în această criză a refugiaților, dar, în cele din urmă, cu toții, chiar și cei care au afișat inițial compasiune, deschidere și toleranță față de prezența lor, au sfârșit prin a realiza că fenomenul este copleșitor și aproape imposibil de gestionat[6]. Așadar, în condițiile date, temerile europenilor, de la șefi de state și guverne până la cetățenii de rând, că fenomenul migrației din Orientul apropiat către continentul european ar putea să destabilizeze securitatea individuală și colectivă, cultura și valorile pe care s-au clădit societățile lor sunt din ce în ce mai mari și mai justificate. Îngrijorarea majoră privind criza refugiaților nu se referă numai la faptul că numărul celor ajunși pe continentul european trece de ordinul câtorva sute de mii, ci mai ales la situația din teatrul de război unde conflictul nu pare a se îndrepta spre o soluționare rapidă, iar orizontul de așteptare privind continuarea exodului de refugiați din acea zonă este unul foarte probabil.

Un alt conflict care a născut îngrijorări majore la nivelul comunității internaționale în ultimii ani și care a îndemnat, încă o dată, la o reflecție asupra capacităților reale ale organismelor internaționale de a gestiona soluționarea acelor conflicte armate în care sunt implicate în mod direct sau mai voalat super-puteri militare este cel din Ucraina. Opțiunea pro-europeană a guvernului ucrainean, manifestată ca urmare a presiunii populare, exercitată printr-un șir lung de proteste și violențe stradale în capitala Kiev la începutul anului 2014 și care au determinat înlăturarea de la putere a președintelui pro-rus Viktor Ianukovici[7] a stârnit nemulțumirea provinciilor din estul Ucrainei locuite, în proporție majoritară, de populație de origine rusă care dorește ca Ucraina să rămână, în continuare, în sfera de influență a Rusiei[8]. În scurt timp, manifestări separatiste față de conducerea de la Kiev au apărut și s-au extins în peninsula Crimeea și regiunea Donbas din estul Ucrainei, iar încercările forțelor guvernamentale ucrainene de a estompa aceste mișcări s-au transformat într-un veritabil război civil cu mii de morți, răniți și distrugerii materiale semnificative. Un rol extrem de important în escaladarea conflictului armat din sudul și estul Ucrainei l-a avut, în mod neîndoielnic, Rusia care sub pretextul sprijinirii drepturilor minorității ruse din Ucraina a acordat un consistent ajutor logistic și militar, inclusiv cu personal, mișcărilor paramilitare separatiste ruse. Mai mult decât atât, după ce acțiunile în forță ale separatiștilor din Crimeea au determinat retragerea autorităților ucrainene din peninsula, aceștia au organizat un referendum prin care și-au exprimat „dreptul la autodeterminare”, respectiv de a fi parte din Federația Rusă[9]. Sfidând opinia publică, normele de drept și cutumele internaționale, parlamentul rus a

admis cererea separatiștilor și a votat alipirea peninsulei Crimeea la Federația Rusă, iar în prezent, autoritățile ruse au preluat controlul asupra peninsulei^[10]. Considerând demersul Rusiei ca o anexare a unui teritoriu aparținând unui stat suveran, organizațiile internaționale și statele occidentale au condamnat la unison acțiunile acesteia, instituind împotriva sa un regim de sancționare economică și de izolare politică. Deși aceste măsuri au avut un efect considerabil asupra economiei Rusiei, iar statutul de izolare internațională nu este deloc digerat de liderul de la Kremlin, Vladimir Putin, Rusia nu a încetat să-și utilizeze imensul arsenal militar pentru consolidarea sau extinderea influenței sale în zonele de interes geo-strategic. Nu numai că acordurile de încetare a focului în estul Ucrainei nu sunt respectate de către liderii separatiști ruși care se bucură, în continuare, de sprijinul Rusiei, dar începând din luna septembrie 2015, Rusia a început o campanie militară aeriană în Siria, oficial, pentru a sprijini regimul Bashar Al Assad împotriva terorismului, respectiv a *Statului Islamic*. În concret, potrivit observatorilor internaționali, forțele aeriene ale Rusiei sprijină regimul Al Assad în lupta acestuia împotriva tuturor opozanților, mijloacele de informare de la fața locului semnalând bombardamente ale aeronavelor rusești asupra unor poziții foarte importante, controlate de opoziția moderată siriană și de milițiile kurde^[11].

Evenimentele succint evocate mai sus, la fel ca altele similare ce se desfășoară în diferite zone ale globului, ne oferă oportunitatea de a pune în discuție câteva aspecte de drept penal internațional care deși nu prezintă, în sine, aspecte inedite înfățișează o realitate din ce în ce mai evidentă: dacă toate masacrele, distrugerile materiale și exodul forțat al unor mase mari de oameni, constituind ingredientele nelipsite ale acestor conflicte, cel puțin conceptual, pot face obiectul unor investigații penale la nivel național sau internațional, în funcție de situația concretă, este de neînțeles de ce comunitatea internațională nu a reușit până în prezent să găsească instrumentele judiciare adecvate pentru responsabilizarea persoanelor care declanșează astfel de conflicte armate provocatoare de suferințe imense și distrugereri. Ne referim, în concret, la aspectele ce țin de responsabilizarea penală a persoanelor pentru comiterea *crimei de agresiune*.

Observăm că paradigma *războiului* este într-o continuă schimbare, că auzim din ce în ce mai des despre războaie hibrid, conflicte asimetrice, atacuri cibernetice care paralizază exercitarea autorității unui stat și de entități non-stat care au devenit actori importanți pe arena internațională și care, în scopul realizării unor interese economice, nu ezită să se implice în desfășurarea unor conflicte armate. Percepția pe care o avem în prezent este că fenomenul globalizării, generat de revoluția tehnologică, de internet, de mijloacele moderne de comunicare, deplasare și informare au creat o încrengătură de interese economice, mișcări de capital și de populație care fac imposibil un război planetar și din ce în ce mai puțin un război între state care să se poarte după vechile tipare. Aspectul de *teritorialitate* în jurul căruia gravita, până nu demult, întreg edificiul unui război, pare astăzi din ce în ce

mai desuet. Cu toate acestea, chiar dacă nu mai asistăm de ani buni la declarații oficiale de război ale unui stat împotriva altuia, conflicte armate care cauzează sute sau mii de morți, răniți, distrugerii materiale și dezastre umanitare sunt încă prea mult prezente în peisajul cotidian. Mai observăm că, distinct de modul cum forțele beligerante din Africa și Orientul Mijlociu declanșează și poartă conflictele armate, în sensul că nu sunt preocupate de justificări în drept sau de respectarea normelor de drept internațional umanitar, statele civilizate și în special marile puteri militare care se angajează în conflicte armate își justifică acțiunile lor în diferite maniere care să inducă o aparență de legalitate. Asistăm, așadar, la declanșarea unor agresiuni armate ce sunt justificate în fața opiniei publice internaționale prin imperative de ordin moral cum ar fi, necesitatea stopării sau preîntâmpinării unor dezastre umanitare, intervenții în sprijinul protejării drepturilor unor minorități naționale persecutate sau intervenții militare de genul *atacurilor preventive*. Toate aceste situații nefiind reglementate explicit în dreptul internațional oferă posibilitatea interpretării discreționare, în special, din partea celor mai importanți actori politici internaționali care întreprind astfel de intervenții militare.

Faptul că justificările de tipul celor de mai sus au suport real sau nu excede tematicii supuse dezbaterii în această lucrare, dar ceea ce dorim să subliniem prin invocarea lor este că acest gen de intervenții militare pe teritoriul altui stat suveran au avut loc destul de frecvent în ultimele decenii și ele s-au bazat pe o deficiență normativă în privința conceptului de *agresiune armată*, respectiv pe lipsa unei reglementări clare a situațiilor în care intervențiile militare sunt justificate. În același registru se numără o altă deficiență majoră sub aspect normativ, respectiv insuficienta dezvoltare a conceptului de *răspundere penală individuală* pentru Declanșarea unui conflict armat nejustificat. El apare cu atât mai necesar cu cât agresiunile armate sunt declanșate și orchestrate de șefi de state sau guverne ori de lideri militari care, în foarte multe dintre situații, acționează în interes personal sau de grup și mai puțin în interesul propriilor state. Din aceste rațiuni, simpla angajare a responsabilității internaționale a unui stat pentru comiterea unui act de agresiune armată, deși importantă pentru menținerea unui climat de ordine în relațiile internaționale dintre state, nu are un efect pe deplin descurajator în lipsa unei condamnări penale a autorilor persoane fizice care au generat agresiunea armată.

Din aceste motive, în cele ce urmează, ne propunem să reflectăm asupra câtorva aspecte referitoare la evoluția conceptului de *agresiune armată* în doctrina de specialitate precum și la stadiul actual al reglementării sale la nivel internațional atât din perspectiva răspunderii statului, cât și ca premisă pentru tragerea la răspundere penală a persoanei fizice.

2. Statul și problema răspunderii sale penale. Crima de agresiune.

2.1. Responsabilitatea statelor potrivit principiilor *Jus ad bellum*.

Deși, în prezent, în cauzele aflate pe rolul instanțelor penale internaționale sunt judecate numai *persoane fizice*, potrivit normelor de competență prevăzute în

statutele acestor instanțe, în mod paradoxal, înainte de Primul Război Mondial, în perioada de pionierat a dreptului internațional public, când primele voci ale actorilor politici importanți și ale specialiștilor au militat pentru sancționarea declanșării nejustificate a războaielor și pentru conduita criminală de pe timpul ducerii acestora, entitățile avute în vedere au fost *statele*, și nu *persoanele fizice*. Demersurile lor în această direcție erau pe deplin justificate dacă este să ne raportăm la epoca respectivă. Singurele modalități de reglementare a unor relații internaționale erau tratatele bilaterale sau multilaterale dintre state, cutumele internaționale și procedurile diplomatice care, toate prezentau o anumită volatilitate în privința aspectelor la care ne referim. Ele nu erau susținute de structuri supranaționale capabile să impună sancțiuni și cu atât mai puțin să impună pedepse penale liderilor politici și militari pentru nerespectarea tratatelor sau cutumelor internaționale. Ca atare, primele demersuri în vederea responsabilizării pentru declanșarea războaielor și pentru comiterea de crime de război, au vizat *statele* și nu *persoanele fizice*, iar sancțiunile împotriva acestora, în mod evident, nu puteau fi de natură penală, ele fiind cantonate în sfera relațiilor dintre state, cum ar fi: ruperea relațiilor diplomatice, denunțarea unor convenții, embargouri economice sau de altă natură, izolare internațională etc.

Un alt aspect ce se impune a fi menționat este acela că preocuparea primordială a comunității internaționale în materia răspunderii statelor a fost cu privire la declanșarea nejustificată a războaielor, în sensul încălcării principiilor consacrate în așa numitul *jus ad bellum*^[12] și subsecvent, atenția a fost îndreptată spre responsabilizarea statelor pentru conduita combatanților săi pe timpul ducerii războiului, în baza principiilor consacrate în așa-numitul *jus in bello*^[13].

Din setul de principii pe care doctrina de drept internațional public le-a identificat ca făcând parte din *jus ad bellum*^[14] reținem: *autoritatea legitimă* - presupunând că pentru a fi justificat, războiul trebuie să fie declanșat și dus de către o autoritate legitimă apreciată ca atare prin prisma normelor și cutumelor internaționale referitoare la noțiunea de suveranitate statală; *intenția legitimă* - presupunând faptul că un război nu trebuie dus pentru motive care au legătură prea puțin cu interesul național, ci numai în scopul restabilirii unei juste păci, adică o pace pentru statul respectiv în condiții preferabile celor care ar fi existat în lipsa ducerii războiului; *scopul rațional* - reprezentând o condiție pentru a justifica războiul, în sensul că acesta să întrevadă o șansă rezonabilă de succes și ținând cont de circumstanțe, să nu determine o risipire irațională de resurse economice și vieți omenești; *proporționalitatea* - stipulând că un stat are dreptul de a duce un război ca răspuns la o agresiune armată suferită din partea altui stat, dar că acest răspuns trebuie să fie unul proporțional, adică să se limiteze la îndepărtarea efectelor agresiunii suferite și să nu extindă riposta; *măsură de ultim resort* - ceea ce presupune că războiul este justificat numai dacă, înaintea declanșării lui, toate mijloacele rezonabile non-violente au fost epuizate fără succes.

Mecanismul prin care comunitatea internațională a încercat să se protejeze de nerespectarea acestor principii a fost acela de a stabili pe baza unor tratate internaționale multilaterale că *războiul este un mijloc ilegal de soluționare a diferendelor dintre state* și numai în cazul în care nu există alte modalități, acesta să fie declanșat în condițiile respectării principiilor *jus ad bellum*. Un prim tratat multilateral de această natură consemnat de istorie a fost așa-numitul *Pact Briand-Kellog*^[15] de la Paris, din 1928, pe numele său oficial „*Tratatul General de renunțare la Război, ca instrument al politicii naționale*”. Acest agreement internațional prevedea că statele semnatare se angajează să nu uzeze de război în rezolvarea disputelor sau conflictelor care ar putea apărea între ele, indiferent de natura sau originea lor. În cuprinsul tratatului se mai prevedea că părțile semnatare care nu reușesc să-și țină această promisiune nu vor beneficia de dispozițiile tratatului.

Semnat inițial numai de Statele Unite, Franța și Germania, în anii următori, un număr mare de alte state au aderat la *Pactul Briand-Kellog*, astfel încât, din punct de vedere al dreptului internațional, el avea să constituie prima prevedere normativă cu un impact global și semnificativ care condamna războiul ca mijloc de soluționare a disputelor dintre state. Contextul istoric al semnării lui avea să se dovedească însă a fi unul neprielnic pentru respectare deoarece, în perioada interbelică, unele dintre statele semnatare care fuseseră învinse în Primul Război Mondial și altele care se considerau nedreptățite căutau să se re poziționeze ca actori de prim rang în procesul de acaparare a unor zone de influență și nu s-au împiedicat de acest tratat pentru a invada în mod nejustificat teritoriile altor state. Astfel, în 1931, Japonia a invadat provincia chineză Mancuriia, în 1935, Italia a atacat Abisinia, în 1939, U.R.S.S. a atacat Finlanda și tot în 1939, Germania avea să invadeze Polonia și să declanșeze cel de-al Doilea Război Mondial. Așadar, deși fusese semnat de aceste state, *Pactul Briand-Kellog* nu a fost respectat.

Conținutul său avea să se regăsească ulterior însă atât în *Carta de la Londra*^[16], adoptată de statele învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial în scopul constituirii unui cadru normativ pentru tragerea la răspundere penală a liderilor politici și militari ai Germaniei naziste, cât și în conținutul *Cartei Națiunilor Unite* care a intrat în vigoare în 24 octombrie 1945. În conținutul acesteia din urmă, în cuprinsul articolului 2, paragraful 4, este precizat: „*În relațiile internaționale, toate statele trebuie să se abțină de la amenințarea sau uzul de forță împotriva integrității teritoriale sau a independenței politice a oricărui stat sau în orice altă manieră care contravine scopurilor Națiunilor Unite*”. Sunt prevăzute în cuprinsul acestei carte și două excepții de la regula care prohibește războiul, și anume *dreptul inerent la auto-apărarea individuală sau colectivă* (arti. 51) și *măsurile de securitate colectivă* autorizate de Consiliul de Securitate al O.N.U. (art. 39-51).

2.2. Crima de agresiune

În contextul scoaterii războiului în afara legii, în cuprinsul *Cartei Națiunilor Unite*, comunitatea internațională s-a preocupat apoi de conceptualizarea situațiilor

de încălcare a acestor reguli, moment în care a apărut noțiunea de *agresiune* pe care *Adunarea Generală a O.N.U.*, în ședința plenară din 14 decembrie 1974 a definit-o ca fiind: „uzul de forță a unui stat împotriva suveranității, integrității teritoriale sau independenței politice a unui alt stat ori în orice manieră care contravine Cartei Națiunilor Unite” [17]. În cuprinsul acestei rezoluții, au fost definite și modalitățile de manifestare a *actului de agresiune*, în cuprinsul art. 3, astfel:

a) Invazia sau atacul cu forțe armate a unui stat asupra teritoriului altui stat sau orice ocupație militară, oricât de temporară, rezultând dintr-o astfel de invazie sau atac, sau orice anexare prin uz de forță a teritoriului altui stat sau a unei părți a acestuia;

b) Bombardarea de către forțele armate ale unui stat a teritoriului altui stat sau întrebuițarea de orice arme de către un stat împotriva altui stat;

c) Blocarea porturilor sau a apelor teritoriale ale unui stat de către forțele armate ale unui alt stat;

d) Atacul forțelor armate ale unui stat pe uscat, pe mare sau din aer, împotriva forțelor terestre, a flotei navale sau aeriene ale altui stat;

e) Uzul forțelor armate ale unui stat care sunt cantonate pe teritoriul altui stat, în baza unui agreement al acestuia din urmă, în mod contrar condițiilor prevăzute în agreement sau orice prelungire a prezenței acestora pe teritoriul respectiv, dincolo de termenul prevăzut în agreement;

f) Acțiunea unui stat de a pune la dispoziție teritoriul său altui stat pentru ca acesta din urmă, de pe teritoriul respectiv, să întreprindă o agresiune împotriva unui al treilea stat;

g) Trimiterea de către sau în numele unui stat a unor benzi armate, grupări neregulate sau mercenari care să întreprindă acte de forță armată împotriva altui stat de o gravitate la nivelul actelor mai sus enumerate sau având o substanțială implicare în astfel de acte.

Tot în cuprinsul rezoluției adoptate în vederea definirii noțiunii de *agresiune*, reținem și faptul că în cuprinsul art. 5 alin. (2) este prevăzut că „războiul de agresiune este o crimă împotriva păcii internaționale. Agresiunea dă naștere la responsabilitate internațională”.

Din lecturarea acestei din urmă prevederi a Rezoluției nr. 3314/1974 reiese destul de clar că responsabilitatea pentru ducerea unui război de agresiune este una atribuibilă statului, din moment ce a fost prevăzută expresia *răspundere internațională* care sub nicio formă nu poate fi interpretată ca fiind atribuibilă *persoanei fizice*. Concluzionăm așadar că, la momentul în care a fost pentru prima dată definită *agresiunea* într-un act oficial al O.N.U., noțiunea ca atare viza un act comis de un stat și o responsabilitate, în consecință, a acestuia.

Odată cu apariția primelor instanțe penale internaționale, respectiv *Tribunalul Internațional Penal pentru fosta Iugoslavie (T.I.P.F.I.)* în 1993 și *Tribunalul Internațional Penal pentru Ruanda (T.I.P.R.)* în 1994, constatăm, de asemenea, că statutele acestora nu includ și *crima de agresiune*. Deși premise pentru cercetarea unor fapte dintre

cele amintite în cuprinsul art. 3 din Rezoluția nr. 3314/1974 a O.N.U. ar fi existat, cel puțin în cazul T.I.P.F.I., foarte probabil că, în viziunea autorilor statutelor acestor instanțe, nu s-a impus a fi responsabilizate persoanele fizice inculpate în aceste procese pentru comiterea *crimei de agresiune*.

Este adevărat faptul că statele nou create în spațiul fostei Iugoslavii, Bosnia-Herțegovina și Croația, au intentat procese Iugoslaviei (ulterior republicii Serbia-Munteșnegru) în 20 martie 1993[18], respectiv în 2 iulie 1999[19], în fața *Curții Internaționale de Justiție (C.I.J.)* de la Haga. Se impune însă precizarea că respectivele state solicitau C.I.J. să constate că Serbia-Munteșnegru ca stat succesor al Iugoslaviei se face responsabil pentru încălcarea prevederilor *Convenției de Prevenire și Pedepsire a Crimei de Genocid*. Statele reclamante Bosnia-Herțegovina și Croația au considerat că forțele armate ale Iugoslaviei au efectuat numeroase atacuri asupra populației civile de origine musulmană și croată de pe teritoriul lor, că aceste atacuri au atins dimensiunea unor *crime de genocid* și, ca atare, au solicitat tragerea la răspundere a statului iugoslav și despăgubirea victimelor sau a urmașilor victimelor ucise. Așadar, în cadrul respectivelor procese nu a fost solicitată condamnarea statului iugoslav pentru comiterea *crimei de agresiune*. Ținând cont de circumstanțele concrete, acest lucru nici nu era posibil câtă vreme prevederile Rezoluției O.N.U. nr. 3314/1974 aveau un regim pur declarativ, iar un tratat care să prevadă modalitățile prin care un stat răspunde pentru comiterea uneia dintre acțiunile armate prevăzute în art. 3 din această rezoluție nu exista în acea perioadă.

Tratatul de la Roma privind înființarea Curții Penale Internaționale (C.P.I.) din 1998 avea să aducă cu sine o primă concretizare de ordin legislativ a incriminării *crimei de agresiune*. Cu toate acestea, spre deosebire de celelalte crime prevăzute în cuprinsul *Statutului C.P.I., genocidul, crimele împotriva umanității și crimele de război* care fuseseră deja reglementate atât în cuprinsul unor tratate internaționale cât și în statutele *tribunalelor ad-hoc* și în privința cărora se conturase deja o practică judiciară internațională, *crima de agresiune* a avut un parcurs mult mai anevoios spre concretizarea ei într-o definiție. Demersul de reglementare, în sine, a stârnit controverse și disensiuni, încă de la început, în cadrul discuțiilor delegațiilor participante la *Conferința Diplomatică*[20] premergătoare adoptării *Statutului C.P.I.* Opinii divergente au existat atât în privința justificării includerii ei în cuprinsul *Statutului C.P.I.* cât și în privința definiției și a modalităților prin care se va declanșa procedura de urmărire penală în cazul acesteia.

Într-o succintă radiografiere a discuțiilor purtate între delegațiile statelor participante la Conferința Diplomatică care au precedat includerea *crimei de agresiune* în conținutul *Statutului C.P.I.*, profesorul american Michael P. Scharf[21] apreciază că aceasta s-a materializat în bună măsură datorită lobby-ului făcut pe lângă delegațiile prezente de către trei foști procurori care au pledat în cadrul proceselor de la Nurnberg, și anume Whitney Harris, Henry King și Ben Ferencz. Făcând uz de înalta lor autoritate morală și de veritabile abilități de persuadare, ei

au convins cele mai multe dintre delegații că această crimă trebuie introdusă în cuprinsul *Statutului C.P.I.* Michael P. Scharf își exprimă, totuși, îndoiala în privința aplicării efective a dispozițiilor privitoare la *crima de agresiune* în viitorul apropiat, considerând, la fel ca reprezentanții multor delegații care au votat pentru, că includerea ei în conținutul statutului nu reprezintă decât un demers simbolic. Un prim argument pe care el îl invocă este acela că neinclusiunea crimei de agresiune alături de celelalte crime în conținutul statutelor *tribunalelor ad-hoc*, anterior adoptate, nu este întâmplătoare, ci se bazează pe constatarea autorilor statutelor că această *crimă de agresiune* își trage esența din conținutul *jus ad bellum*^[22] (privitoare la legalitatea declanșării unui război) pe când celelalte, *genocidul*, *crimele împotriva umanității* și *crimele de război* aparțin domeniului *jus in bello*^[23] (care reglementează conduita pe timpul ducerii războiului). Dacă în privința responsabilizării persoanelor fizice pentru încălcarea normelor *jus in bello* nu există controverse, în ceea ce privește încălcarea principiilor *jus ad bello*, nu există încă un consens al opiniilor doctrinare într-un anumit sens. Un alt argument al profesorului Michael P. Scharf este acela că marile puteri, membre permanente ale Consiliului de Securitate al O.N.U. (S.U.A., Rusia, China, Marea Britanie și Franța) nu vor agreea prea curând proceduri prin care *Procurorul C.P.I.* să poată efectua investigații *proprio motu* (din proprie inițiativă) sub aspectul *crimei de agresiune*, independent de o rezoluție a Consiliului de Securitate al O.N.U., câtă vreme investigațiile acestuia ar putea, ipotetic, afecta propriile lor interese politice sau geo-strategice. Date fiind dese acuze care li se aduc acestor state privind comiterea de agresiuni armate împotriva altor state, adoptarea unor astfel proceduri în cadrul *Statutului C.P.I.* ar constitui, în mod evident, o abandonare a privilegiului de care dispun, respectiv a dreptului de *veto* care poate paraliza orice rezoluție a Consiliului de Securitate al O.N.U. potrivit propriilor interese. Tocmai din această cauză, investigarea unei *crime de agresiune* comisă de liderii politici sau militari ai acestor state apare, în prezent, ca fiind lipsită de realism.

Revenind la prevederile *Statutului C.P.I.*, observăm că în versiunea finală, adoptată în cadrul *Tratatului de la Roma*, delegațiile prezente, cu vot majoritar au decis ca în cuprinsul art. 5 alin. (1) să fie menționată *crima de agresiune* la litera d) alături de *crima de genocid*, *crimele împotriva umanității* și *crimele de război*, dar nu a adoptat o definiție a acesteia. Există însă, o prevedere în conținutul alineatului (2) al aceluiași articol în sensul următor: „*Curtea își va exercita competența în ceea ce privește crima de agresiune când va fi adoptată o dispoziție conform art. 121 (privitor la amendare) și 123 (privitor la revizuire), care va defini această crimă și va fixa condițiile exercitării competenței Curții în ceea ce o privește. Această dispoziție va trebui să fie compatibilă cu dispozițiile pertinente ale Cartei Națiunilor Unite*”.

În vederea concretizării unei definiții a acestei crime, sub egida O.N.U. și cu participarea reprezentanților mai multor state semnatare ale *Tratatului de la Roma*, chiar a unora neseemnate și cu aportul unor O.N.G.-uri, a fost constituit un *Grup*

Special de Lucru privind Crima de Agresiune care în perioada 2003 – 2007 a conceput un proiect de amendare a Statutul C.P.I. în scopul definirii *crimei de agresiune*, incluzând elementele sale constitutive și condițiile de exercitare a jurisdicției de către C.P.I. în privința acestei crime. Rezultatele studiului efectuat de către *Grupul Special de Lucru* au fost expuse *Adunării Statelor Parte la Tratatul de la Roma* cu ocazia primei *Conferințe de Revizuire a Tratatului de Roma al C.P.I.*, organizată în *Kampala (Uganda)* în perioada 31 mai – 12 iunie 2010, la care au participat 84 de delegații ale statelor și 2500 de reprezentanți ai unor organizații neguvernamentale.

În ceea ce privește definiția *crimei de agresiune*, dezbaterile au fost relativ consensuale în privința definirii sale potrivit propunerilor *Grupului Special de Lucru* dar extrem de contradictorii în privința modului de exercitare a jurisdicției asupra acestei crime de către C.P.I.

Referindu-ne mai întâi la modul de definire a crimei, este demn de menționat că s-a ajuns la un consens în privința interpretării dualiste a *agresiunii*: *crimă de agresiune* când se referă la un act comis de o persoană și *act de agresiune* când se referă la acțiunea unui stat. Astfel, potrivit amendamentului propus, după articolul 8 al Statutului C.P.I., definind *crima de război*, urmează a se introduce articolul 8 bis, intitulat *Crima de agresiune* care, la alineatul (1) stipulează: „În scopurile prezentului Statut, *crima de agresiune* înseamnă planificarea, inițierea ori executarea de către o persoană într-o poziție de control efectiv sau direcționare a acțiunilor politice sau militare ale unui stat a unei *agresiuni* care prin caracterul, gravitatea și dimensiunea sa constituie o violare manifestă a *Cartei Națiunilor Unite*” [24]. Așadar, din conținutul acestei dispoziții se desprinde, în mod evident, concluzia că ea se referă la o infracțiune comisă de o *persoană fizică*. Această persoană este un subiect calificat deoarece prerogativele de care dispune, potrivit textului, sunt specifice unui conducător de stat sau de guvern sau a unei persoane care, deși nu îndeplinește în mod formal o asemenea funcție, deține în fapt aceste prerogative.

În cel de-al doilea alineat al articolului 8 bis, cel care definește actul de *agresiune* ca acțiune a unui stat, se prevede că: „În scopul paragrafului 1, *actul de agresiune* înseamnă uzul de forță armată de către un stat împotriva suveranității, integrității teritoriale sau a independenței politice a altui stat sau în orice altă manieră care contravine *Cartei Națiunilor Unite*. Oricare din următoarele acte, indiferent de existența unei declarații de război, trebuie să fie calificat ca un *act de agresiune*, în acord cu *Rezoluția A.G. a O.N.U. nr. 3314/14 decembrie 1974*... (se reiterează conținutul art. 3 al acestei rezoluții)” [25]. În definirea *actului de agresiune*, ca acțiune a statului, observăm că amendamentul propus include în formă identică conținutul art. 3 al *Rezoluției A.G. a O.N.U. nr. 3314/14 decembrie 1974*, prezentat mai sus, și care se referă la cele 7 modalități concrete prin care un stat poate exercita un *act de agresiune* față de alt stat.

În derularea firească a unei acțiuni de tragere la răspundere penală a unei *persoane fizice* pentru comiterea unei *crime de agresiune* desprindem concluzia că, mai întâi, trebuie să existe un *act de agresiune* al unui *stat* împotriva altui stat, calificat ca atare potrivit unuia sau mai multor tipare din cele menționate în cuprinsul art. 8 bis

alin. (2) și, subsecvent, *persoana fizică* care a exercitat prerogativele de conducere a acțiunii statului agresor urmează a fi responsabilizată penal potrivit dispozițiilor art. 8 bis alin. (1) pentru comiterea *crimei de agresiune*.

Dacă amendamentele mai sus amintite nu au stârnit controverse în cadrul *Conferinței de la Kampala*, fiind adoptată textual propunerea *Grupului Special de Lucru*, în privința condițiilor de exercitare a jurisdicției de către C.P.I. părerile au fost împărțite. Luând în considerare aceste divergențe de idei, *Grupul Special de Lucru* a prezentat propuneri alternative pe care le-a supus dezbaterii. Elementul de maximă sensibilitate al discuțiilor a fost acela al stabilirii organismului care califică acțiunea unui stat ca fiind un *act de agresiune* sau nu. Un grup format în jurul delegațiilor statelor care dețin calitatea de membri permanenți ai *Consiliului de Securitate al O.N.U.* în încercarea evidentă de a-și capitaliza un rol esențial în această decizie au susținut că unicul organism care să se pronunțe în calificarea unei acțiuni ca *act de agresiune* ar trebui să fie *Consiliul de Securitate al O.N.U.* Cum aceste state dețin însă un drept de *veto* în privința adoptării rezoluțiilor în cadrul *Consiliului de Securitate al O.N.U.*, nu este greu de imaginat că în ipoteza adoptării acestui amendament, ele ar fi putut să blocheze orice decizie de calificare a unui *act de agresiune* care ar afecta interesele lor politice și în acest fel să zădărnicească realizarea deplină și efectivă a justiției penale internaționale. În replică, de cealaltă parte s-a situat majoritatea delegațiilor prezente care, deși au considerat legitimă atribuirea unui astfel de rol *Consiliului de Securitate al O.N.U.*, nu au acceptat o monopolizare a deciziei sale în această privință. Ca atare, adoptarea amendamentului a suscitât îndelungi dezbateri, medieri, iar datorită pozițiilor aproape ireconciliabile ale delegațiilor au fost inclusiv tentative de renunțare la adoptarea lui. În final, a fost adoptată o formulă de compromis care, deși a nemulțumit în bună măsură pe majoritatea delegațiilor prezenți, a fost acceptată doar în considerentul interesului major al tuturor celor prezenți pentru umplerea golul lăsat în conținutul *Statutului C.P.I.* încă de la adoptarea acestuia, în privința *crimei de agresiune*.

În fine, amendamentele dispozițiilor statutare cu privire la aspectul de mai sus se regăsesc în conținutul articolelor 15 bis și 15 ter care, în esență, stabilesc că dacă la solicitarea unui stat parte sau în baza constatărilor proprii ale *Procurorului C.P.I.*, acesta consideră că se impune efectuarea de investigații sub aspectul *crimei de agresiune*, înainte de a începe investigațiile el trebuie să se adreseze *Consiliului de Securitate al O.N.U.* pentru a se pronunța asupra existenței sau nu a unui *act de agresiune* și numai dacă acest organism se pronunță în sensul calificării ca atare a *actului de agresiune*, atunci *Procurorul C.P.I.* va putea să demareze efectiv actele de investigare.

Există o singură situație care excede acestui cadru procedural, și anume dacă timp de 6 luni de la notificarea *Consiliului de Securitate al O.N.U.* de către *Procurorul C.P.I.* nu primește nicio decizie privind calificarea actului de agresiune, atunci *Procurorul C.P.I.* poate demara actele de investigație în baza unei autorizări a

Diviziei Preliminare a C.P.I.. Chiar și în această situație, dacă printr-o decizie a *Consiliului de Securitate* se cere C.P.I. stoparea investigațiilor, potrivit dispozițiilor prevăzute de art. 16 din *Statutul C.P.I.* timp de un an de zile de la cererea respectivă, *Procurorul C.P.I.* nu va putea efectua niciun act de investigație sau urmărire penală în respectiva cauză.

Așadar, deși, în aparență, s-ar putea spune că în privința *crimei de agresiune* nu există un monopol decizional privind declanșarea procedurilor de investigație din partea *Consiliului de Securitate al O.N.U.*, existând și posibilitatea unor investigații *proprio motu* ale *Procurorului C.P.I.*, ca excepție de la regulă, considerăm că incidența acestora din urmă în practică va fi aproape nulă. Presupunând că oricare dintre statele cu statut de membru permanent al *Consiliului de Securitate al O.N.U.* ar avea interesul să blocheze investigarea unei *crime de agresiune* în privința căreia există o notificare a *Procurorului C.P.I.*, acesta ar avea la îndemână posibilitatea ca în cadrul dezbaterilor pe acest subiect din cadrul consiliului să facă uz de dreptul său de *veto* și astfel, să împiedice începerea investigațiilor.

Pe de altă parte, nu numai statele cu statut de membru permanent în cadrul *Consiliului de Securitate al O.N.U.* pot evita jurisdicția C.P.I. în privința *crimei de agresiune*. Potrivit dispozițiilor prevăzute în cuprinsul art. 15 *bis* punctele 4 și 5 din *Statutul C.P.I.*, statele părți care depun la *Registratura C.P.I.* o declarație de renunțare la recunoașterea jurisdicției acestei instanțe și cele care nu au calitatea de state părți o pot evita, la rândul lor.

Așadar, ținând cont de condițiile de exercitare a jurisdicției C.P.I. în privința *crimei de agresiune*, așa cum au fost ele stabilite în cadrul *Conferinței de la Kampala*, putem aprecia că previziunile profesorului Michael P. Scharf sunt pe deplin întemeiate, în sensul că o aplicare efectivă a acestora este prea puțin probabilă. O scurtă analiză a situațiilor ipotetice ne va edifica în acest sens, astfel: dacă statul vizat este unul membru permanent al *Consiliului de Securitate al O.N.U.*, așa cum am precizat anterior, prin dreptul său de *veto* va putea oricând să blocheze o rezoluție contrară intereselor sale politice; dacă este vorba despre un stat care nu are calitatea de stat parte la *Tratatul de la Roma*, atunci potrivit dispozițiilor art. 15 *bis* pct. 5, jurisdicția C.P.I. nu îi este aplicabilă nici în ceea ce-i privește pe cetățenii săi și nici în ceea ce privește faptele comise pe teritoriul său; dacă este vorba despre un stat parte la *Tratatul de la Roma* care intenționează să întreprindă un act de agresiune față de un alt stat, atunci ar fi de neînțeles ca acesta să nu se prevaleze de dispozițiile art. 15 *bis* pct. 4 și, în prealabil, să nu depună o declarație de nerecunoaștere a jurisdicției C.P.I.. În lumina celor arătate și a condițiilor date, considerăm că mult mai dificil ar fi de stabilit în ce situații se poate exercita efectiv această jurisdicție a C.P.I. în privința *crimei de agresiune*.

Concluzionând asupra *Conferinței de la Kampala* cu referire strictă la *crima de agresiune*, ale cărei amendamente vor intra în vigoare cel mai devreme la 1 ianuarie 2017, cu condiția ratificării lor de către cel puțin 30 de state părți, apreciem că, deși din punct de vedere al dreptului substanțial au fost întreprinși pași importanți prin

adoptarea unei definiții (Anexa I, articolul 8 *bis*) și prin detalierea elementelor constitutive ale crimei (Anexa a II-a), din punct de vedere procedural, dispozițiile prevăzute în amendamente (Anexa I, articolele 15 *bis* și 15 *ter*), practic, paralizează aplicarea efectivă a normelor de drept substanțial.

3. *Ecouri post-Kampala*

În mod evident, rezultatele Conferinței de la Kampala au stârnit ecouri în rândul specialiștilor în materia dreptului penal internațional și chiar dacă parte dintre acestea sunt pozitive, apreciind consensul reprezentanților statelor participante de a avea, în sfârșit, o definiție a crimei de agresiune în cuprinsul Statutului C.P.I., cele mai multe opinii au fost mai degrabă critice decât elogioase în privința formulei de compromis la care s-a ajuns spre finalul conferinței. Dacă despre hățișurile procedurale care fac aproape imposibilă aplicarea efectivă a normei de incriminare a acestei crime am făcut deja câteva referiri, trebuie să amintim că foarte multe dintre criticile aduse amendamentelor adoptate la Kampala se referă, deopotrivă, și la elementele constitutive ale crimei. Matthew Gillett, în dubla sa calitate de oficial în cadrul Biroului Procurorului T.I.P.F.I. și membru al delegației din Noua Zeelandă, a sintetizat câteva dintre ele, referitoare la definiția *actului de agresiune*, la *intervențiile militare care exced calificării ca acte de agresiune* și la aspectele intrinseci ale conținutului constitutiv al *crimei de agresiune* [26]. Într-o formă succintă le vom prezenta în cele ce urmează.

3.1. *Deficiențe în reglementarea actului de agresiune*

Așa cum am arătat deja anterior, un element esențial și prealabil în procesul de responsabilizare a unei persoane pentru comiterea *crimei de agresiune* este acela al stabilirii dacă intervenția militară pe care a condus-o sau coordonat-o respectiva persoană reprezintă sau nu *un act de agresiune*, în sensul prevăzut de definiția din Statutul C.P.I. O analiză a definiției prevăzute în cuprinsul *art. 8 bis* din Statutul C.P.I., adoptat la Conferința de la Kampala, cu referire la ipotezele producerii actului de agresiune, ne oferă prilejul constatării că există fie anumite ambiguități, fie lacune în modul de reglementare.

3.1.1. *Noțiunea de „forță armată”*

Un prim aspect care se impune a fi menționat este acela că în cuprinsul *art. 8 bis* din Statutul C.P.I., apare noțiunea de *forță armată* care, potrivit opiniilor specialiștilor, a fost abordată într-o accepțiune clasică și care lasă impresia că autorii proiectului de modificare a Statutului C.P.I. nu au făcut altceva decât să transpună în cuprinsul definiției un înțeles al termenului așa cum transpune acesta dintr-o hotărâre din anul 1986 a *Curții Internaționale de Justiție* în cauza *Nicaragua vs. U.S.A.*: „o forță cinetică înzestrată cu armament militar și îndreptată împotriva adversarului sau o blocadă susținută de armament militar” [27]. Așadar, ceea ce specialiștii constată că a fost scăpat din vedere inițiatorilor amendamentelor de la Kampala este actul de agresiune săvârșit prin mijloace non-cinetice, cum ar fi un

embargo economic sau un atac cibernetice împotriva unui stat. Este adevărat că, până la organizarea conferinței de la Kampala, toate referirile unor instanțe[28] sau organisme internaționale[29] la acte de agresiune au avut în vedere un astfel de scenariu, respectiv o pătrundere cu forțe și armament militar pe teritoriul altor state. Cu toate acestea, ceea ce i se reproșează formulei adoptate la Kampala este că ea nu răspunde corespunzător provocărilor actuale, în contextul unei noi paradigme a războiului. Este suficient de evident că *împotriva suveranității și independenței politice ale unui stat* pot fi întreprinse acțiuni care nu implică o dimensiune teritorială. Edificatoare în acest sens ar fi amenințările Rusiei privind întreruperea furnizării de gaz către Ucraina[30], cu posibile consecințe dezastruoase asupra economiei acestui stat sau atacul cibernetice asupra instituțiilor publice din Estonia[31], care au paralizat efectiv exercitarea autorității de stat pentru o perioadă de timp.

3.1.2. Formula „stat împotriva altui stat”

O omisiune semnificativă în cuprinsul definiției *actului de agresiune* a fost făcută prin adoptarea formulei „...atacul cu forțe armate ale unui *stat* asupra teritoriului altui *stat*...” deoarece, în mod implicit, sunt exceptați de la răspunderea penală liderii unor actori non-stat care comit acte de agresiune. Surprinzător este tocmai faptul că la momentul adoptării amendamentelor de la Kampala, opinia publică internațională a fost deja martora unor acte de agresiune extrem de grave din partea unor grupări paramilitare și organizații teroriste care, în niciun caz nu pot fi asimilate unor state și, cu toate acestea, prin acțiunile lor, au adus atingere acelor valori ce țin de exercitarea normală a autorității statelor și pe care norma de incriminare le apără. Ar fi suficient să enumerăm atacurile teroriste de amploare întreprinse de rețeaua Al-Quaeda în New-York, Washington D. C., Londra, Madrid, de atacurile teroriste ale grupărilor talibane din Afganistan, după înlăturarea lor de la putere, în 2002 sau de atacarea cu bombe a aeroportului Domodedovo din Rusia, în 2011 de către rebelii ceceni. Dacă aceste exemple suscită o oarecare ambiguitate, dat fiind faptul că există încă discuții doctrinare cu privire la natura lor juridică, respectiv dacă ar trebui considerate ca *acte de agresiune armată* sau dacă sunt *crime propriu zise*, atunci cu siguranță, în categoria actorilor non-stat care întreprind acte de agresiune împotriva unor state putem include grupări criminale gen *Lords of Resistance*, *Boko-Haram* sau *Statul Islamic*. Acestea din urmă sunt grupări criminale organizate aidoma unor structuri militare, efectuează atacuri armate asupra teritoriilor unor state suverane, controlează efectiv anumite teritorii și implicit afectează suveranitatea și integritatea teritorială a statelor atacate. Cu toate acestea, potrivit normelor care definesc *actul de agresiune armată*, atacurile lor nu pot fi calificate ca atare iar liderii lor nu vor răspunde pentru comiterea *crimei de agresiune*, pentru simplul motiv că respectivele organizații sunt actori non-stat.

Cu toate neajunsurile sale, trebuie să remarcăm, însă, că definiția actului de agresiune include o situație atipică dar destul de întâlnită în zonele de conflict și

anume atunci când un stat implică actori non-stat pentru a întreprinde agresiuni armate împotriva unui alt stat. În formularea alineatului (2) al art. 8 bis, această situație se circumscrie prevederii „*trimiterea de către sau în numele unui stat a unor bande armate, grupări neregulate sau mercenari care să întreprindă acte de forță împotriva altui stat*”. Chiar dacă, potrivit situației politice și juridice actuale, ele nu pot face obiectul unor investigații în prezent, sunt câteva exemple de notorietate ale acestui gen de relații dintre un stat și entități non-stat implicate în acte de agresiune armată împotriva unui stat. În registrul ipotezelor tipice pentru astfel de acte de agresiune întreprinse prin intermediul unor actori non-stat am putea aminti câteva, relativ recente în memoria opiniei publice internaționale, astfel: suportul logistic, militar și cu personal al Rusiei pentru grupările rebele din Osetia de Sud, în 2008 și pentru cele din sudul și estul Ucrainei, în 2014; finanțarea de către Arabia Saudită a grupării Statul Islamic pentru răsturnarea guvernelor šiite și pro-iraniene ale Siriei și Irak-ului; sprijinul oferit de Iran pentru acțiunile armate ale grupării Hezbollah împotriva statului Israel.

Observăm că nu există opinii critice cu privire la faptul că nu sunt prevăzute norme care să asimileze unui act de agresiune atacul armat al unui stat împotriva unui actor non-stat. Neîncluderea unei astfel de prevederi este oarecum firească pentru că, în situația în care un scenariu de acest gen s-ar materializa, există două ipoteze probabile și niciuna dintre ele nu reclamă o astfel de reglementare: dacă atacul forțelor armate ale unui stat vizează un actor non-stat găzduit pe teritoriul unui stat suveran iar atacul nu s-a întreprins cu acordul statului gazdă, atunci atacul armat îndeplinește condițiile calificării, potrivit art. 8 bis alin. (1) din Statutul C.P.I. ca act de agresiune împotriva statului gazdă; dacă atacul forțelor armate ale unui stat împotriva unui actor non-stat găzduit pe teritoriul altui stat se face cu acordul acestuia din urmă, atunci atacul nu poate fi calificat ca fiind un act de agresiune. În această din urmă ipoteză s-ar putea încadra și sprijinul militar oferit de Rusia guvernului sirian începând cu luna septembrie 2015 când la solicitarea acestuia din urmă, forțe militare aeriene rusești au efectuat bombardamente împotriva actorului non-stat Statul Islamic și a celorlalte forțe rebele, pe teritoriul sirian.

3.1.3. Echivocul listei de modalități *actus reus*

În cuprinsul art. 8 bis din Statutul C.P.I. există o suită de modalități prin care poate fi comisă crima de agresiune și care, așa cum am precizat anterior, au fost preluate textual din conținutul art. 3 lit. a) la e) al Rezoluției O.N.U. nr. 3314/1974 în conținutul art. 8 bis, alin. (2) din Statutul C.P.I.. În mod distinct de criticile privind ambiguitatea formulării lor, implicit a modului cum ar putea fi ele interpretate, aceste modalități *actus reus* de comitere a *crimei de agresiune* (invazia, atacul cu forțe armate, bombardarea, blocarea porturilor, uzul forțelor armate cantonate pe teritoriul altui stat, punerea la dispoziție a teritoriului sau trimiterea de bande înarmate pe teritoriul altui stat) nu sunt însoțite de explicații suplimentare care să ne lămurească dacă ele au un caracter exhaustiv sau, dimpotrivă, unul exem-

plificativ. Aspecte criticabile suscită, oricum, fiecare dintre cele două ipoteze, astfel: dacă modalitățile *actus reus* sunt prevăzute exhaustiv în textul de lege, atunci, neajunsul normei de incriminare constă în aceea că enumerarea din textul de lege nu reușește să cuprindă toate ipostazele care, în mod obiectiv și în acord cu opinia majorității specialiștilor, ar trebui să fie incluse în rândul actelor de agresiune; dacă modalitățile *actus reus* sunt prevăzute cu titlu de exemplu în textul incriminator, atunci, pe de o parte, nu există o definiție în termeni abstracti care să permită o încadrare a tuturor modalităților posibile *actus reus* în tiparul creat de textul de lege iar pe de altă parte, o astfel de interpretare ar suscita, pe bună dreptate, discuții privind respectarea principiului general de drept *nullum crimen sine lege* (prevăzut expres în conținutul art. 22 alin. (2) din Statutul C.P.I.), în cazurile în care ar fi calificată ca *act de agresiune*, vreo modalitate de intervenție care excede celor prevăzute în conținutul art. 8 bis. alin. (2) lit. a) la e) din Statutul C.P.I..

Așadar, apreciem că formula adoptată în finalul Conferinței de la Kampala în privința modalităților *actus reus* ale *crimei de agresiune* este una care poate fi considerată de succes doar din perspectiva faptului că a întrunit un oarecare consens al delegațiilor prezente dar, din motivele arătate, respectiva reglementare se situează sub nivelul așteptărilor în ceea ce privește standardele de tehnică legislativă.

3.1.4. Lipsa reglementării în privința elementului subiectiv

Așa cum am arăta mai sus, definiția actului de agresiune a fost concepută în maniera în care actele materiale ce intră în conținutul acestei crime să cuprindă acele ipoteze de fapt în care pot fi afectate suveranitatea, integritatea teritorială sau independența politică a unui stat și care fuseseră deja adoptate în cuprinsul art. 3 lit. a) la e) din Rezoluția O.N.U. nr. 3314/1974. Includerea în conținutul art. 8 bis din Statutul C.P.I. numai a acestor dispoziții denotă o politică a pașilor mărunți pe care au adoptat-o oficialii O.N.U. în cadrul Conferinței de la Kampala. Este lesne de înțeles că o astfel de politică privind reglementarea la un nivel minimal dar care să întrunească acceptul majorității statelor participante a fost de preferat unei formule exhaustive și inovatoare, dar care să aibă puține șanse de a fi adoptată. Din aceste motive, nu trebuie să surprindă avalanșa de critici, cele mai multe dintre ele întemeiate în privința lacunelor din conținutului constitutiv al crimei de agresiune, în ceea ce privește latura ei obiectivă. Nu aceleași argumente pot fi invocate însă în ceea ce privește latura ei subiectivă. Specialiștii apreciază ca fiind, literalmente, o scăpare, faptul că în conținutul definiției nu sunt prevăzute suficiente elemente care să prevadă că oricare dintre modalitățile alternative de întreprindere a unui atac armat să fie, fără niciun dubiu, un act îndreptat împotriva altui stat, așadar să existe o dimensiune suficient de bine conturată a unei laturi subiective, cel puțin sub forma unei intenții indirecte. Realitatea a oferit suficiente dovezi privind atacuri efectuate asupra unui stat cu afectarea neintenționată a teritoriului altui stat or, aceste gen de acțiuni nu pot fi catalogate drept acte de agresiune, dacă îmbracă forma unei culpe din partea statului atacator. În astfel de

cazuri, statul în culpă poate fi tras la răspundere materială pentru daunele colaterale comise altor state, dar catalogarea atacului ca fiind un act de agresiune, în lipsa unei intenții clare de afectare a prerogativelor ce țin de suveranitatea și integritatea teritorială a altui stat ar fi, în mod evident, neîndreptățită.

Pe de altă parte, nu mai puțin adevărat este că responsabilizarea penală a unei persoane pentru comiterea unei *crime de agresiune* trebuie făcută numai în contextul analizei elementelor constitutive ale acestei crime. Este exclusă, așadar, o răspundere implicită, de tipul *strict liability* a unui lider politic sau militar chiar dacă intervenția militară pe care a inițiat-o, condus-o sau coordonat-o este considerată de factorii decidenți ca fiind un *act de agresiune*.

Opinăm însă că, distinct de analiza elementelor constitutive ale *crimei de agresiune* aspectele de natură subiectivă în calificarea *actului de agresiune* nu ar trebui să lipsească. Prin urmare, în lipsa unor dispoziții clarificatoare sub acest aspect, în mod inerent, rămâne o marjă discreționară nefiresc de mare la îndemâna celor îndreptățiți să califice o anumită intervenție ca fiind act de agresiune sau nu.

3.2. Acțiuni militare care pot constitui excepții de la actele de agresiune armată

Aspectul, de departe cel mai controversat în cadrul dezbaterilor de la Kampala, denumit de către Matthew Gillett ca fiind „elefantul din sufrageria conferinței” [32], a fost cel al reglementării situațiilor în care o intervenție armată, chiar întreprinsă în modalitățile enumerate în cuprinsul *art. 8 bis din Statutul C.P.I.*, nu constituie un act de agresiune. Așa cum avea să se constate din documentele oficiale ale conferinței de la Kampala, până la finalul dezbaterilor, nu au fost întrunite formule de compromis care să poată fi adoptate împreună cu celelalte amendamente în materia excepțiilor de la etichetarea ca *acte de agresiune* ale unor anumite situații de uz de forță în relațiile dintre state. Subiectul prezintă o importanță capitală în contextul reglementării condițiilor de tragere la răspundere a unei persoane sub aspectul *crimei de agresiune* deoarece, așa cum am precizat anterior, condiția prealabilă pentru angajarea răspunderii penale în privința acestei crime este ca persoana în cauză să fi ...*planificat, inițiat ori executat, ... dintr-o poziție de control efectiv sau să fi direcționat acțiunile politice sau militare ale unui stat, ... în realizarea unui act de agresiune armată împotriva altui stat*. Așadar, în condițiile în care, acțiunea supusă unor investigații de natură penală ar constitui excepție de la normele de incriminare care definesc *actul de agresiune* atunci, în mod evident și pe cale de consecință, persoana cercetată în cauză ar fi exceptată de la răspundere penală.

Actele materiale care ar putea fi considerate ca fiind excepții de la definiția *actului de agresiune* pot fi identificate numai în contextul analizei acestei definiții și observăm din conținutul *art. 8 bis alin. (2) din Statutul C.P.I.* următoarea formulare: „În scopul paragrafului 1, *actul de agresiune* înseamnă uzul de forță armată de către un stat împotriva suveranității, integrității teritoriale sau a independenței politice a altui stat sau în orice altă manieră care contravine Cartei Națiunilor Unite”. Această

ultimă prevedere ne înfățișează posibilitatea de a interpreta că orice agresiune armată care nu contravine *Cartei Națiunilor Unite* este exceptată de la etichetarea ca *act de agresiune*. În cuprinsul cartei, sunt prevăzute două ipoteze în care o acțiune armată îndreptată împotriva altui stat este justificată: *războiul de auto-apărare*^[33] și *intervenția armată autorizată* de Consiliul de Securitate al O.N.U.^[34].

Nu această interpretare a constituit sâmburele discordiei în cadrul dezbaterilor de la Kampala, prevederile respective fiind deja cunoscute, ci dezbaterile privind includerea în rândul excepțiilor a unor tipuri de acțiuni armate care deși nu se pliază întru totul pe calapodul normativ al *războiului de auto-apărare* sau al *intervenției armate autorizate* de C.S. al O.N.U. ar trebui considerate, totuși, ca atare, precum și dezbaterile privind inserarea în cadrul amendamentelor a unor noi tipuri de intervenții armate care, în lumina realităților cotidiene, ar trebui să fie considerate ca fiind justificate. Discuțiile pe aceste din urmă aspecte au fost iscate și de faptul că dispozițiile *art. 32 din Statutul C.P.I.* lasă la îndemâna judecătorilor, în cadrul proceselor, o marjă de apreciere a situațiilor care exclud tragerea la răspundere penală a inculpaților, respectiv de extindere a ariei acestora, astfel: „*În timpul procesului, Curtea poate lua în considerare un motiv de exonerare a răspunderii, altul decât cele care sunt prevăzute la paragraful 1, dacă acest motiv decurge din dreptul aplicabil (dreptul internațional)*”. Cum o astfel de prevedere, dincolo de buna ei intenție, ar putea da naștere la arbitrariu sau la practici neuniforme ale instanței, delegațiile prezente la Kampala au dorit o clarificare a excepțiilor de la actele de agresiune, o chestiune extrem de importantă și sensibilă în același timp, dar care, din păcate, nu s-a concretizat printr-un amendament. În cele ce urmează, o să ne referim la aceste aspecte, așa cum au fost ele dezbătute în cadrul Conferinței de la Kampala, cu argumentele pro sau contra, invocate de delegații statelor participante.

3.2.1. Războiul de autoapărare

Deși în conținutul *art. 2 alin. (4) din Carta Națiunilor Unite*, uzul forței și al amenințării cu forța sunt prohibite în soluționarea litigiilor dintre state, în conținutul *art. 51* al aceleiași carte există o prevedere care se constituie ca o excepție de la regulă. Este vorba despre consacrarea dreptului statelor la autoapărare, adică la întreprinderea inclusiv a unor acțiuni armate în cazul în care suveranitatea, independența sau integritatea teritorială a acestor state este afectată de acte de agresiune armată ale altor state. Dacă în principiu, acest drept al statelor este recunoscut în dreptul internațional chiar dinaintea apariției *Cartei Națiunilor Unite* și unanim acceptat de comunitatea internațională, modalitățile în care este acest drept invocat suportă nenumărate discuții. Indiferent dacă ne inspirăm din arhiva mai veche sau mai recentă a istoriei omenirii, observăm că și cele mai sinistre personalități, cum ar fi Adolf Hitler sau Saddam Hussein, și-au justificat agresiunile armate ca fiind întreprinse din rațiuni defensive, invocând pretinse încălcări ale drepturilor, intereselor legitime sau ale prerogativelor de suveranitate ale propriilor state. Așadar, uzul dreptului la autoapărare, în ipoteza în care o justiție penală internațională va funcționa cu adevărat vreodată și în această

materie, trebuie să facă obiectul unei investigații și, în cele din urmă, să există o decizie, fie ea politică, fie judiciară care să stabilească dacă uzul dreptului la autoapărare s-a făcut în sau în afara normelor de drept internațional.

Formularea generică a *dreptului la autoapărare*, așa cum se regăsește ea în conținutul Cartei Națiunilor Unite, oferă prea puține elemente care să cristalizeze un concept bine determinat. Nu există prevederi care să stabilească, spre exemplu, dacă poate fi invocat ca fiind o exercitare a acestuia, atacul armat care trece de granițele statului în cauză sau dacă un astfel de atac poate fi declanșat anticipat, înainte ca statul agresor să fi întreprins efectiv actul de agresiune și cu toate acestea, să apară ca fiind justificat în baza aceluiași drept al statului la autoapărare.

Dreptul statului la autoapărare este cunoscut, deopotrivă, și în dreptul cutumiar internațional[35] și mai mult decât atât, acesta ne oferă instrumente valoroase în determinarea limitelor exercitării lui, în sensul analizei a două dimensiuni majore: *necesitatea și proporționalitatea* atacului[36].

Tot din dreptul cutumiar internațional reținem câteva aspecte importante legate de sensibilul subiect al *atacului anticipat* în scop de autoapărare. Astfel, în cadrul procesului pe care Nicaragua l-a intentat Statelor Unite la Curtea Internațională de Justiție de la Haga, în anul 1986, au fost invocate condițiile de exercitare ale dreptului la autoapărare enumerate în celebrul caz al *incidentului Carolina*[37] de către secretarul de stat american Daniel Webster. În acest sens s-a apreciat că atacul anticipat în scop de autoapărare al unui stat este justificat doar în cazul în care împotriva acestui stat există *iminența* declanșării unui atac din partea altui stat. Iminența atacului este determinată de următorii factori: *instantaneu, copleșitor, fără alternativă de împiedicare și fără răgaz pentru deliberare*.

Din enumerarea condițiilor de exercitare în mod legal a dreptului de autoapărare printr-un *atac anticipat*, așa cum reies acestea din dreptul cutumiar internațional, se poate concluziona că, dimpotrivă, este un abuz așa-numitul *atac preventiv*[38] în scop de autoapărare. Chiar dacă distincția dintre cele două tipuri de atac nu este întotdeauna foarte clară, ceea ce reținem cu caracter de principiu este că suntem în prezența unui *atac anticipat* în situația în care există dovada cel puțin a unui plan conținând operațiuni specifice de agresiune din partea altui stat, pe când în privința *atacului preventiv* reținem că este cel îndreptat împotriva unui pericol potențial, abstract în privința căruia nu există dovezi privind acte preparative concrete. Constatăm, așadar, că distincția dintre cele două tipuri de atac, din care unul apare ca legal, iar celălalt ilegal, reprezintă un demers de mare sensibilitate și curaj, fapt pentru care, o lipsă de reglementare corespunzătoare în această materie reprezintă încă unul dintre marile insuccese ale conferinței de la Kampala.

3.2.2. *Autorizarea intervenției armate de către Consiliul de Securitate al O.N.U.*

Una dintre ipotezele în care un atac armat împotriva unui stat este justificat este prevăzută în Carta O.N.U., în formularea art. 42, respectiv „(...) dacă acesta este necesar pentru menținerea sau restabilirea păcii și securității internaționale”.

Aprecierea justificării rămâne la latitudinea Consiliului de Securitate O.N.U. care, în condițiile prevăzute în conținutul cap. VII din Carta O.N.U., poate să autorizeze un astfel de atac. Așadar, orice intervenție armată care are autorizare din partea Consiliului de Securitate al O.N.U. este considerată ca fiind justificată și nu poate face obiectul unei investigații privind comiterea unei crime de agresiune.

Dacă prevederile din cap. VII ale Cartei O.N.U. privind autorizarea de către Consiliul de Securitate al O.N.U. a unor intervenții militare în situații care se circumscriu prevederilor din conținutul art. 42 din această carte apar ca fiind justificate și constituie modalități de ultim resort pentru soluționarea unor situații extreme, rămân o seamă de întrebări privind modul cum poate fi interpretată ca atare, o anumită rezoluție a Consiliului de Securitate al O.N.U.

În acest sens, poate fi exemplificată sintagma *autorizare implicită* pe care guvernul Statelor Unite a invocat-o pentru justificarea invadării Irak-ului în anul 2003. Oficialii americani au apreciat că autorizația dată de Consiliul de Securitate al O.N.U. în conținutul Rezoluției nr. 678 din anul 1991, privind atacarea Irak-ului de către o coaliție internațională condusă de S.U.A. ca o consecință a invadării și anexării ilegale de către forțele armate irakiene a statului Kuwait a rămas încă valabilă și în 2003[39]. Argumentul invocat a fost acela că după epuizarea operațiunilor militare din Irak în 1991, odată cu încheierea acordului de încetare a focului, Rezoluția Consiliului de Securitate al O.N.U. nr. 678/1991 a fost doar suspendată, ea nu și-a încetat definitiv efectele din moment ce Irak-ul și-a asumat anumite obligații internaționale privind dezarmarea, ca o condiție pentru încheierea acordului de încetare a focului. Cum, potrivit opiniei oficialilor americani, regimul Saddam Hussein nu a respectat aceste obligații, inducând în eroare inspectorii internaționali care au efectuat verificări cu privire la respectarea angajamentului de abandonare a programului de înarmare nucleară, Rezoluția Consiliului de Securitate nr. 678/1991 a redevenit incidentă[40]. Ca atare, guvernul american, la care a achiesat și guvernul Marii Britanii, a apreciat că nu are nevoie de o nouă rezoluție de autorizare a invaziei Irak-ului din partea Consiliului de Securitate al O.N.U. și, prevalându-se de aceste argumente privind așa-numita *autorizare implicită*, în primăvara anului 2003, în fruntea unei noi coaliții internaționale, a invadat Irak-ul și a răsturnat regimul lui Saddam Hussein. Chiar dacă nimeni nu a deplâns în mod real înlăturarea lui Saddam Hussein de la putere de către coaliția internațională, opinia publică, dar mai ales specialiștii au criticat vehement modul în care guvernele S.U.A. și a Marii Britanii au interpretat normele de drept internațional pentru a justifica această invazie militară. În contextul evenimentelor care au precedat invazia Irak-ului din 2003, o atare interpretare a existenței unei *autorizații implicite* a apărut ca fiind profund ipocrită. Este de notorietate faptul că în acea perioadă, reprezentanții S.U.A. la O.N.U. au depus eforturi remarcabile în primul rând, pentru a convinge statele membre ale Consiliului de Securitate că este nevoie de o nouă autorizare pentru invadarea Irak-ului[41]. Cum aceștia nu au reușit să prezinte probe indubitabile privind

continuarea programului de înarmare nucleară de către Irak, autorizarea nu a fost posibilă. Așadar, eșecul obținerii unei noi rezoluții de autorizare din partea Consiliului de Securitate a ocazionat apariția unei interpretări în sensul existenței unei *autorizări implicite*, în baza Rezoluției nr. 678 din 1991 a Consiliului de Securitate al O.N.U. Ca atare, orice argumente juridice în sprijinul acestei din urmă interpretări sunt lipsite de greutate din moment ce ea a fost invocată ca o variantă de avarie în lipsa unei autorizări exprese din partea Consiliului de Securitate al O.N.U. [42]

Situația mai sus descrisă nu reprezintă cel mai bun exemplu ca suport pentru o dezbateră cu caracter de principiu privind posibilitatea sau imposibilitatea argumentării unei intervenții armate în temeiul unei *autorizări implicite* din partea Consiliului de Securitate al O.N.U., dar o tăcere în această sensibilă chestiune de drept internațional, pe timpul conferinței de la Kampala, nu face altceva decât să mențină ambiguitatea și să lase posibilitatea interpretării Cartei O.N.U. după bunul-plac sau interesele meschine ale unor state.

3.2.3. *Intervenția umanitară*

O altă categorie de intervenție armată care ar fi necesitat o clarificare de ordin normativ în cadrul Conferinței de la Kampala este cea întreprinsă în scopul împiedicării producerii sau a dezvoltării unui dezastru umanitar. În doctrina de drept internațional, intervenția în scop umanitar a fost definită ca fiind „întrebuințarea forței sau a amenințării cu forța de către un stat, un grup de state sau un organism internațional în scopul primordial al protecției cetățenilor statului țintă împotriva încălcărilor masive ale drepturilor internaționale recunoscute ale acestora” [43].

În dezvoltarea acestei idei, tot în doctrina de specialitate, este apreciat faptul că o intervenție în scop umanitar este strâns legată de responsabilitatea fiecărui stat de a asigura protejarea drepturilor cetățenilor săi, ca o prerogativă a suveranității sale. Ca atare, în cazul în care statul eșuează în demersurile de asigurare a protecției propriilor cetățeni împotriva unor abuzuri sistematice și de amploare care implică încălcări ale dreptului umanitar sau, cu atât mai mult, dacă însuși statul respectiv este inițiator sau participă la comiterea acestui gen de abuzuri, o intervenție din partea altor actori din comunitatea internațională, inclusiv prin uzul de forță, apare ca justificată. Opinia majorității specialiștilor este că astfel de intervenții, în condiții obiectiv determinate, ar trebui să fie permise potrivit normelor de drept internațional [44].

Istoria recentă ne înfățișează o intervenție de acest gen în cursul primăverii anului 1999 când o coaliție de state aparținând N.A.T.O. au bombardat Iugoslavia pentru a determina forțele armate și de securitate ale acestui stat să își retragă trupele de pe teritoriul provinciei iugoslave Kosovo. Această intervenție militară a fost determinată de faptul că, urmare a unor mișcări de natură politică și militară ale etnicilor albanezi din această provincie, în scopul declarării independenței,

Guvernul Federației Iugoslave, condus de Slobodan Milošević, a trecut la represalii, provocând mii de morți și răniți în rândul populației civile și un număr foarte mare de refugiați. Situația prezentată în fața Consiliului de Securitate de către observatorii O.N.U. era foarte elocventă în sensul existenței unui dezastru umanitar în Kosovo și cu toate acestea Rusia, membru permanent al acestui consiliu, și-a manifestat dreptul de veto împotriva unei intervenții militare autorizate de Consiliul de Securitate al O.N.U.. Considerând că situația din Kosovo este intolerabilă, statele N.A.T.O., la inițiativa Marii Britanii și cu contribuția primordială a Statelor Unite, luând în considerare comportamentul recurent al guvernului de la Belgrad, au decis că trebuie să treacă la acțiuni militare concrete pentru a stopa escaladarea dezastrului umanitar. În evaluarea situației, un argument determinant a fost acela al dovezilor elocvente privind practicile de purificare etnică și încălcare masivă a normelor dreptului umanitar pe care regimul lui Slobodan Milošević le-a întreprins în cursul războiului civil din spațiul iugoslav petrecut în anii precedenți. În justificarea acțiunii lor, statele N.A.T.O. au invocat o obligație morală a statelor civilizate de a lua măsuri în astfel de situații, chiar dacă ele exced dreptului internațional.

Aceste premise de fapt ar fi trebuit să constituie un subiect de dezbatere în cadrul Conferinței de la Kampala deoarece situații privind încălcări masive ale dreptului internațional umanitar sunt destul de prezente pe mapamond, la o scară mai mică sau mai mare, iar intervențiile militare pentru stoparea lor reprezintă deseori, singurele remedii posibile. Ca atare, urmarea unor proceduri clasice de autorizare de către Consiliul de Securitate al O.N.U. ar putea constitui demersuri lipsite de succes în situațiile în care cel puțin unul dintre statele cu drept de veto în acest consiliu este animat de un interes politic meschin, în dezacord cu majoritatea opiniilor, așa cum a procedat Rusia în cazul Kosovo. Pe de altă parte, bombardarea Iugoslaviei în scopul stopării crizei umanitare din Kosovo este un precedent periculos pentru că, indiferent de justificarea sa morală și pe care nu o contestăm, ea reprezintă argumentul perfect pentru ca alte state sau coaliții de state să întreprindă așa numite „intervenții armate în scop umanitar” în situații mult mai ambigue, mai controversate și care, deși în esența lor nu vizează aspecte umanitare, ar fi justificate în acest scop.

În această idee a lipsei unor reglementări internaționale clare și pentru a nu încuraja deciziile arbitrare ale unor state de a întreprinde acțiuni militare în scop pretins umanitar pe teritoriul altor state, Curtea Internațională de Justiție a adoptat o practică uniformă în sensul de a prohibi acest gen de intervențiile militare, fără autorizarea Consiliului de Securitate al O.N.U. Astfel, în cauzele *Nicaragua v. S.U.A* și *R. D. Congo v. Uganda*, C.I.J. a statuat că: „în ciuda faptului că statele sunt responsabile pentru protejarea drepturilor cetățenilor săi și pentru menținerea păcii în regiunile unde se situează acestea, uzul de forță pe teritoriul altui stat reprezintă un mecanism total neadecvat pentru prevenirea violării drepturilor omului” [45].

O dezbatere care să se finalizeze cu o poziție comună a statelor în privința naturii legale sau ilegale a intervenției militare pe teritoriul altui stat în scop umanitar ar fi destul de greu de imaginat în prezent, în ciuda eforturilor depuse în acest sens, în condițiile în care opiniile unor remarcabili specialiști se situează într-o dizarmonie frapantă. Acestea

variază de la considerarea intervenției umanitare ca fiind în deplină legalitate, potrivit opiniei profesorului Julius Stone[46], care susține că o intervenție militară întreprinsă în alte scopuri decât cele care urmăresc afectarea suveranității, integrității teritoriale și independenței politice ale statului atacat nu poate fi etichetată ca un act de agresiune și până la ilegalitatea sa de plano, potrivit opiniei profesorului Ian Browlie[47], care apreciază că odată ce intervenția în scop umanitar nu se regăsește în mod expres în conținutul dreptului internațional, este lipsită de relevanță justificarea de ordin moral pentru întreprinderea ei. Consensul specialiștilor este deplin însă atunci când se referă la implicațiile lipsei de reglementări în această privință, în sensul că va genera o marjă de apreciere considerabilă la îndemâna judecătorilor chemați să soluționeze cauze de acest gen[48], iar o practică judiciară neunitară ar avea un impact negativ semnificativ în ceea ce privește credibilitatea C.P.I.

3.2.4. Sprijinul armat pentru mișcarea de auto-determinare

O situație care implică o atenție deosebită în ipoteza analizei sale din perspectiva unui act de agresiune o reprezintă cea a sprijinului armat pe care un stat sau grup de state îl acordă unor beligeranți implicați într-un război de autodeterminare. Aspectele contradictorii în privința acestor situații sunt determinate de faptul că în cuprinsul notelor explicative elaborate de comitetul de experți care au redactat proiectul *Rezoluției O.N.U. nr. 3314/1974 privind Actul de Agresiune* și care se regăsește integral în conținutul art. 8 bis alin. (2) din Statutul C.P.I. așa cum a fost el amendat în cadrul *Conferinței de la Kampala* există o referire care, în termeni generali, apreciază ca legitimă intervenția militară a unui stat străin în sprijinul luptei unui popor pentru autodeterminare[49].

Analizând această remarcă a comisiei de experți pe marginea textului ce definește actul de agresiune, se impune să facem câteva precizări. În primul rând, dreptul la autodeterminare al popoarelor este un principiu recunoscut și menționat explicit în cuprinsul art. 1 alin. (2) din Carta Națiunilor Unite[50]. În același timp, nu este lipsit de semnificație să facem precizarea că, în primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial, pe întregul mapamond, a apărut un fenomen de amploare al mișcărilor de eliberare națională a popoarelor aflate sub dominația puterilor coloniale. Ca atare, spiritul vremurilor în care s-a adoptat Carta Națiunilor și Rezoluția O.N.U. nr. 3314/1974 era unul în favoarea sprijinirii acestor popoare pentru dobândirea suveranității și independenței lor naționale. În acest context, recurgerea popoarelor care au purtat războaie de eliberare națională la sprijin militar extern de la alte state nu a fost văzută ca o violare a principiilor Cartei Națiunilor Unite și nici sprijinul militar al statelor străine nu a fost considerat ca act de agresiune. Între timp, acest gen de mișcări politice sau militare în scopul eliberării de sub dominația colonială a popoarelor, în cea mai mare parte, s-a încheiat. Nu putem să nu amintim câteva excepții de notorietate în acest sens cum ar fi, situația Palestinei sau a provinciei iugoslave Kosovo care încă parcurg drumul anevoios spre independență, dar, cu toate acestea, nu se poate aprecia că la nivel global persistă acest fenomen al luptei popoarelor pentru autodeterminare.

Este adevărat, pe de altă parte, că această luptă a popoarelor pentru autodeterminare a fost treptat înlocuită de o altă formă de luptă, aceea a minorităților pentru dobândirea drepturilor acestora de conservare a identității lor naționale, culturale sau, după caz, de dobândire a unor forme de autonomie în cadrul statelor în care se găsesc. Practic, pe o scară graduală a modalităților de manifestare a luptei pentru afirmare a unei minorități, mișcarea de autodeterminare, adică de obținere a independenței, reprezintă forma cea mai radicală.

Din aceste considerente, apreciem că ar fi fost extrem de oportună o dezbatere, în cadrul Conferinței de la Kampala pe acest gen de intervenție militară a unui stat străin care, deși excede, în mod evident, paradigmei *decolonizării*, vine în sprijinul unui pretins drept la autodeterminare al unei minorități etnice, naționale sau de altă natură. Are o minoritate, de orice natură ar fi aceasta, un drept la autodeterminare? Dacă da, atunci sprijinirea militară de către un stat străin a unui război în purtat în numele și în scopul acestui drept apare ca fiind un demers legitim? Sunt întrebări la care Conferința de la Kampala nu a oferit răspunsuri, iar lacunele normative nu fac altceva decât să dea posibilitatea unor state ca după bunul-plac și potrivit intereselor lor politice să interpreteze principiile generoase din cuprinsul Cartei Națiunilor Unite cum este și acesta al dreptului popoarelor la autodeterminare. În acest sens, este suficient de exemplificativă situația actuală din Ucraina care are o parte din teritoriul național, peninsula Crimeea, sub ocupația Federației Ruse, iar o altă parte, din regiunea Donbas, sub controlul efectiv al separatiștilor ruși, sprijiniți, aproape nedisimulat de către Rusia. Aceasta din urmă, deși neagă implicarea ei în războiul civil din Ucraina, justifică integrarea peninsulei Crimeea în Federația Rusă ca fiind un act ce reprezintă dreptul la autodeterminare exprimat în mod liber de populația acestei peninsule, iar în ceea ce privește sprijinul pentru separatiștii ruși din estul Ucrainei, Rusia afirmă că nu face altceva decât să sprijine interesele minorității ruse din Ucraina, la fel ca al celor din orice altă țară, în scopul promovării drepturilor colective de care trebuie să se bucure aceste comunități. Chiar dacă această poziție a Rusiei este în dezacord cu cea a majorității statelor, motiv pentru care au și fost adoptate o serie de sancțiuni economice și o izolare a Rusiei în plan politic, câtă vreme nu există o clarificare normativă în dreptul internațional în privința aspectului la care ne-am referit, ea nu poate suporta consecințe juridice concrete.

Concluzionăm, așadar, că lipsa unor reglementări actualizate la situația cotidiană și care să fie apte să prevadă în mod eficient și pentru viitor constituie o lacună serioasă în stabilirea limitelor legale în care poate fi sprijinită o mișcare de autodeterminare pentru a fi exceptată din categoria actului de agresiune.

3.3. Deficiențe de reglementare ale conținutului constitutiv al crimei de agresiune

Calificarea unei intervenții militare ca fiind un *act de agresiune* reprezintă doar o condiție prealabilă pentru tragerea la răspundere a unei persoane pentru

comiterea unei crime de agresiune. Cu plusurile și minusurile lor, reglementările care se referă la actul de agresiune au fost deja dezbătute deja în secțiunile anterioare. Se impune însă să ne oprim și asupra unor aspecte care țin nemijlocit de conținutul constitutiv al acestei crime, respectiv de acele cerințe legale care fac posibilă răspunderea penală individuală a unei persoane și pe care le subsumăm celor două laturi esențiale, *actus reus* și *mens rea*.

3.3.1. Aspecte ce țin de elementul *actus reus*

De bună seamă că în cazul crimei de agresiune, la fel ca în cazul celorlalte crime care fac deja obiectul unor procese pe rolul C.P.I., în perioada dintre adoptarea textelor lor de incriminare și până la formarea unei jurisprudențe, în doctrina de specialitate apar o seamă de dezbateri care exprimă nedumeriri, scepticism sau interpretări diferite ale unor termene sau expresii din conținutul definiției. Mare parte dintre aceste ambiguități se clarifică odată cu primele hotărâri ale instanței, unele suscită interpretări diferite chiar și în hotărârile judecătorești, în timp ce altele, sunt pur și simplu neaplicabile în practică, în modalitatea în care au fost adoptate. Ar fi imposibil să previzionăm ce se va întâmpla în practica judiciară cu fiecare din aspectele ce suscită deocamdată dezbateri în doctrina de specialitate cu referire la *crima de agresiune*, dar putem să trecem în revistă câteva dintre ele, în măsura în care s-au bucurat de o atenție mai deosebită în literatura de specialitate.

Un prim aspect care ține de elementul *actus reus* și care reține atenția este cel ce se referă la modalitățile participative de comitere a acestei crime, exprimate în următoarea formulare în conținutul art. 8 bis: „*planificarea, pregătirea, inițierea sau executarea (...) unui act de agresiune*”. Observăm, pe de altă parte, că în cuprinsul art. 25 din Statutul C.P.I. sunt prevăzute, cu caracter general, modalitățile de participare la comiterea tuturor crimelor ce intră în competența C.P.I.. Așadar, există o ambiguitate majoră în descifrarea intenției autorilor acestui amendament: este vorba de o restrângere intenționată a modalităților de participare prevăzute cu caracter general în cuprinsul art. 25 din Statutul C.P.I. în cazul crimei de agresiune? Sunt apreciate *planificarea, pregătirea, inițierea* ca fiind modalități principale ale comiterii crimei de agresiune, cu alte cuvinte, pot fi acestea considerate ca fiind moduri alternative de comitere a ei în formă tipică? Răspunsurile la aceste întrebări le va da, cu siguranță, practica judiciară. Este greu de crezut că inițiatorii acestor amendamente au intenționat să restrângă modalitățile pedepsibile de comitere a crimei de agresiune. Pe de altă parte, nu ar fi singura dată când în cuprinsul normei de incriminare a unei crime ar fi prevăzute, în mod distinct, anumite modalități derivate de executare, alături de modalitatea principală a comiterii directe (autorat/coautorat). Este cazul reglementării *crimei de genocid* în cuprinsul statutelor tribunalelor ad-hoc. În cazul acestor statute exista o explicație pertinentă. În scopul respectării principiului legalității incriminării, autorii statutelor au inclus definiția crimei de genocid, așa cum exista aceasta reglementată prin *Convenția de prevenire și pedepsire a crimei de genocid*, adoptată prin Rezoluția O.N.U.

nr. 260/1948. În conținutul acesteia, era prevăzută dispoziția potrivit căreia, alături de genocid (în forma autoratului/coautoratului), mai sunt pedepsite și: conspirația, incitarea directă și publică, tentativa și complicitatea. Cum fiecare dintre cele două statute conțineau și norme cu caracter general privind formele de participație aplicabile la toate crimele prevăzute în conținutul statutelor, a apărut o formă redundantă de incriminare. Până la clarificarea acestor aspecte de către C.P.I. în practica judiciară, nu ne rămâne decât să constatăm că în privința modalităților de comitere a crimei de agresiune există aceeași manieră redundantă de reglementare cu precizarea că dacă în cazul statutelor tribunalelor ad-hoc exista justificarea mai sus precizată, în cazul acestor amendamente la Statutul C.P.I. este greu să intuim intenția autorilor.

Un alt aspect care suscită o seamă de nedumeriri în doctrina de specialitate, referitoare la elementul *actus reus* al crimei de agresiune, îl reprezintă formularea „(...) unei agresiuni care prin caracterul, gravitatea și dimensiunea sa constituie o violare manifestă a Cartei Națiunilor Unite”. Așadar, din conținutul textului incriminator al art. 8 bis alin. (1) din Statutul C.P.I. reiese că o violare manifestă a Cartei Națiunilor Unite se apreciază ca atare, în considerentul a trei caracteristici distincte ale agresiunii armate: caracter, gravitate și dimensiune. Criteriile de determinare, în lumina acestor prevederi, ale unei *violări manifeste* a Cartei Națiunilor Unite induc o oarecare ambiguitate din următoarele motive: simpla enumerare a celor trei elemente nu oferă suficiente condiții pentru o cuantificare exactă, de maniera în care să lase o marjă redusă de interpretare la îndemâna completelor de judecată: nu este suficient de clară intenția autorilor acestor amendamente în a aprecia că o *violare manifestă* se poate determina numai prin conjuncția tuturor celor trei elemente sau în prezența numai a unora dintre ele. Desigur, aceste aspecte nu reprezintă piedici insurmontabile, ele suscită în prezent anumite discuții tocmai pentru că, nefiind încă în vigoare și în practica curentă a C.P.I., nu au primit deocamdată răspunsurile cuvenite de la autoritatea în drept.

3.3.2. Aspecte ce țin de elementul *mens rea*

În privința acestui element, nu există referiri speciale în cuprinsul amendamentelor supuse dezbaterilor pe timpul Conferinței de la Kampala, ceea ce ne îndreptățește să credem că elementul *mens rea* va fi analizat în concordanță cu standardele generale prevăzute în conținutul art. 30 din Statutul C.P.I.. Acestea prevăd că pentru existența laturii subiective, este necesară dovedirea unei intenții, în cele două modalități, directă sau indirectă. Prevederea din cuprinsul aceluiași articol, privind *cunoștința de cauză*, ca element ce intră în conținutul laturii subiective, nu comportă, la rândul lui, discuții suplimentare în cazul crimei de agresiune. Dată fiind sfera restrânsă a persoanelor care pot face obiectul tragerii la răspundere penală sub aspectul comiterii acestei crime, este greu de presupus că acestea să fi acționat în sensul întreprinderii unui act de agresiune față de alt stat, fără să fi fost în cunoștință de cauză privind consecințele acestui act asupra suveranității, independenței politice sau integrității teritoriale ale statului atacat.

Tocmai de aceea, dacă în situația tragerii la răspundere penală pentru alte crime decât cea de agresiune, a unor persoane care nu au deținut funcții de comandă sau nu au exercitat un control efectiv asupra altor participanți, elementul prevăzut de norma de incriminare, *în cunoștință de cauză*, este esențial în stabilirea existenței laturii subiective în cazul crimei de agresiune, odată stabilită existența unui act de agresiune din partea unui stat, existența laturii subiective a liderilor politici și militari care l-au organizat nu reclamă un demers de probațiune foarte anevoios.

4. Concluzii

Din ansamblul aspectelor mai sus dezbătute în contextul analizării crimei de agresiune, constatăm că aceasta se deosebește de celelalte crime date în competența C.P.I., în primul rând, pentru faptul că ea se constituie ca un remediu legal pentru situațiile încălcării normelor și cutumelor internaționale ce prohibesc declanșarea nejustificată a unui conflict armat, *jus ad bellum*, în timp ce toate celelalte își trag esența din dreptul umanitar internațional, cu referire concretă la conduita participanților pe timpul desfășurării conflictului armat, respectiv *jus in bello*. O altă caracteristică a acestei crime este că subiecții activi sunt persoane care dețin o autoritate și un control efectiv, formal sau informal, asupra unui aparat de stat sau asupra unor forțe armate, fapt pentru care, tragerea la răspundere penală implică, în mod inerent, o sensibilitate politică la scară internațională. Acesta este și motivul pentru care crima de agresiune, deși cuprinsă în conținutul *Tratatului de la Roma* privind adoptarea *Statutului C.P.I.* din anul 1998, nu a fost definită, așadar nici aplicată, de atunci și până în prezent. Conferința de la Kampala, din anul 2010, a ocazionat adoptarea unor amendamente referitoare la definiția crimei de agresiune și la procedurile specifice în care pot fi inițiate și desfășurate investigațiile în privința ei, dar acestea nu vor putea fi aplicate înainte de anul 2017 când se va încheia procesul de ratificare a respectivelor amendamente. Formulele alese ca urmare a compromisurilor la care au ajuns delegațiile statelor participante la Conferința de la Kampala au stârnit critici în rândul specialiștilor care au apreciat că, în condițiile actuale de reglementare, va fi extrem de anevoios să fie duse până la capăt demersurile de tragere la răspundere penală a vreunei persoane sub aspectul acestei crime. Ținând cont de implicațiile deosebite pe care o aplicare efectivă a dispozițiilor privind crima de agresiune le-ar genera, nu este greu de realizat că o parte dintre statele participante la *Conferința de la Kampala*, îndeosebi cele a căror prezență în diferite conflicte de pe mapamond se face simțită în mod semnificativ, au făcut uz de influența lor, deloc de neglijat, pentru ca, pe de-o parte să nu li se impute faptul de a se fi opus adoptării, dar pe de altă parte, pentru ca modul în care este reglementată crima de agresiune să nu le poată afecta, realmente, interesele politice. Aceste aspecte denotă, o dată în plus, că zodia în care s-a născut și își duce existența *C.P.I.* este încă una nefavorabilă, marcată de faptul că jurisdicția sa este serios limitată de jocurile de putere ale marilor state ale lumii. Nu ne rămâne decât să sperăm că în viitor, această curte va fi cu adevărat ceea ce

s-a dorit a fi, un for judiciar care să descurajeze orice demers care afectează pacea mondială sau drepturile fundamentale ale omului și nu doar o instanță internațională ale cărei puteri sunt limitate la judecarea și pedepsirea unor lideri neînsemnați din lumea a treia.

Prin urmare, concluzionăm că dacă în ceea ce privește crima de agresiune opinia publică internațională a așteptat încă de la adoptarea în 1998 a Statutului C.P.I. un *updating* care să o facă aplicabilă în practică, constatăm că după modul cum a fost ea definită în cadrul Conferinței de la Kampala, în flagrant dezacord cu modul cum se desfășoară în prezent conflictele armate, ea are nevoie și de un *seriousupgrading*, pentru a-și dovedi eficiența. Presupunând că procesul de ratificare a amendamentelor adoptate la Kampala nu va genera surprize și începând din anul 2017 *crima de agresiune* va intra efectiv în vigoare, orizontul de așteptare privind aplicarea sa efectivă este unul destul de restrâns din motivele mai sus expuse. Nu este exclusă posibilitatea ca realitățile prezentului să impună noi ajustări în privința conținutului și procedurilor de aplicare ale crimei de agresiune, dar ceea ce ne oferă în prezent reglementările în materie nu poate fi apreciat decât ca o formulă anacronică și aproape imposibil de aplicat.

[1] A se vedea, L. Anderson, *Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences between Tunisia, Egypt, and Libya*, în Revista „Foreign Affairs”, Tampa, U.S.A., Ediția mai-iunie 2011, disponibil pe <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/2011-04-03/demystifying-arab-spring>.

[2] A se vedea, S. Wilson, *Syria escalates attacks against demonstrators*, în revista „The Seattle Times”, Seattle, U.S.A., 25 aprilie 2011, disponibil pe <http://www.seattletimes.com/nation-world/syria-escalates-attacks-against-demonstrators/>

[3] A se vedea, T. Anderson, *Who Supports The Islamic State (ISIS)?*, publicat pe website-ul „Global Research – Center for Research on Globalization” Montreal, Canada, 20 noiembrie 2015, disponibil pe <http://www.globalresearch.ca/who-supports-the-islamic-state-isis-saudi-arabia-turkey-qatar-uk-france-usa/5490271>; L. P. Boghardt, *Saudi funding of ISIS* în revista „The Washington Institute for Near East Policy”, Washington D. C., 23 iulie 2014, disponibil pe <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/saudi-funding-of-isis>

[4] A se vedea, R. Sherlock, *Inside the leadership of Islamic State: how the new ‘caliphate’ is run*, în revista „The Telegraph”, Macon, U.S.A., publicat în 9 iulie 2014, disponibil pe <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/10956280/Inside-the-leadership-of-Islamic-State-how-the-new-caliphate-is-run.html>

[5] A se vedea, R. Nordland, *A Mass Migration Crisis, and It May Yet Get Worse*, în Revista „The New York Times”, New York, publicat în 31 octombrie 2015, disponibil pe http://www.nytimes.com/2015/11/01/world/europe/a-mass-migration-crisis-and-it-may-yet-get-worse.html?hp&action=click&gtype=Homepage&module=second-column-region&region=top-news&WT.nav=top-news&_r=0

[6] A se vedea, L. Cendrowicz, *Refugee crisis: Europe's leaders meet to tackle crisis for the sixth time this year* în revista „The Independent”, London, U.K., publicat în 9 noiembrie 2015, disponibil pe <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/refugee-crisis-europes-leaders-meet-to-tackle-crisis-for-the-sixth-time-this-year-a6727831.html>

[7] A se vedea, D. M. Herszenhorn, *Thousands Demand Resignation of Ukraine Leader*, în revista „The New York Times”, New York, publicat în 1 decembrie 2013, disponibil pe <http://www.nytimes.com/2013/12/02/world/europe/thousands-of-protesters-in-ukraine-demand-leaders-resignation.html>.

[8] A se vedea, S. Rosenberg, *East Ukraine separatists seek union with Russia*, în ed. online „BBC News” din 12 mai 2014, disponibil pe <http://www.bbc.com/news/world-europe-27369980>.

[9] A se vedea, I. Birrell, *Crimea's referendum was a sham display of democracy*, publicat în ed. online a revistei „The Guardian” din 17 martie 2014, disponibil pe <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/17/crimea-referendum-sham-display-democracy-ukraine>

[10] A se vedea, S. Walker, *Ukraine and Crimea: what is Putin thinking?* publicat în ed. online a revistei „The Guardian” din 23 martie 2014, disponibil pe <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/23/ukraine-crimea-what-putin-thinking-russia>

[11] A se vedea, E. Solomon, *Amnesty says Russian strikes on Syria may amount to war crimes*, publicat în ed. online a revistei „Financial Times”, în 23 decembrie 2015 http://www.ft.com/cms/s/3353327c-a8a9-11e5-9700-2b669a5aeb83?siteedition=uk&i_location

[12] A se vedea, D. Hubert, T.G. Weiss ș.a., *The Responsibility to Protect: Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ed. International Development Research Center, Ottawa, Canada, 2001, pp. 15-27.

[13] A se vedea, A. Lamb, *Ethics and the Laws of War: The moral justification of legal norms*, Ed. Routledge, Londra, Marea Britanie, 2013, pp. 9-18.

[14] A se vedea, G. Evans, M. Sahnoun, *The responsibility to protect*, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, Published by the International Development Research Centre, Ottawa, Canada, 2001, pp. 32-35, disponibil pe <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>

[15] La inițiativa miniștrilor afacerilor externe din Franța și Statele Unite, Aristide Briand și Frank B. Kellogg, care au fost și autorii conținutului tratatului, în 27 august 1928 a fost semnat la Paris „Tratatul General de renunțare la Război, ca instrument al politicii naționale” de către reprezentanții Statelor Unite, ai Franței și ai Germaniei. Până la intrarea lui în vigoare ca urmare a ratificării de către parlamentele statelor semnatare, în 24 iulie 1929, alte 51 de state și-au trimis instrumentele de aderare la tratat, devenind astfel, primul mare tratat internațional prin care se condamnă războiul ca mijloc de soluționare a disputelor dintre state. A se vedea, H. Josephson, *Outlawing War: Internationalism and the Pact of Paris*, Ed. Diplomatic History, University of Colorado, Boulder, U.S.A., 1979, pp. 377-390.

[16] *Carta de la Londra*, denumită și *Carta Tribunalului Militar Internațional de la Nurnberg*, constituie o anexă la *Agrementul pentru urmărirea penală și judecarea marilor criminali de război ai Axei Europene* încheiat între puterile învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial și a fost semnată de către reprezentanții acestora în data de 8 august 1945 la Londra, printre alte prevederi de drept material și procedural care urmau a fi aplicate în cadrul proceselor de la

Nurnberg, se regăsea și definiția *crimei împotriva păcii*, o reglementare care stabilea responsabilitatea penală pentru încălcarea prevederilor din cuprinsul *Pactului Briand-Kellog*. A se vedea, *Charter of the International Military Tribunal – Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis („London Agreement“)*, 8 August 1945, disponibil pe website-ul Agenției O.N.U. pentru Refugiați: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b39614.html>

[17] A se vedea, Rezoluția Adunării Generale a O.N.U. nr. 3314 (XXIX), Annex U. N. Doc. A/RES/3314 (Dec. 14, 1974), disponibil pe <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/023B908017CFB94385256EF4006EBB2A>

[18] A se vedea, APPLICATION OF THE CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE, BOSNIA AND HERZEGOVINA v. YUGOSLAVIA (SERBIA-MONTENEGRO), disponibil pe <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/7199.pdf>

[19] A se vedea, APPLICATION OF THE CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE, CROATIA v. YUGOSLAVIA, disponibil pe <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/7125.pdf>

[20] În perioada 15 iunie - 17 iulie 1998, la Roma a avut loc Conferința Diplomatică a Plenipotențiarilor pentru înființarea Curții Penale Internaționale. Delegațiile statelor participante au dezbătut textul care avea să constituie Statutul C.P.I și care avea să fie votat spre adoptare la finele conferinței. A se vedea, în acest sens, <http://untreaty.un.org/cod/icc/rome/proceedings/contents.htm>

[21] A se vedea, M. P. Scharf, *Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression* în „Harvard International Law Journal Online”, vol. 53, 2012, Cambridge, Massachusetts, U.S.A., pp 358– 362.

[22] A se vedea, M. Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, Basic Books, 4th Edition, New York, 2006, pp. 54-85.

[23] A se vedea, A. Lamb, *Ethics and the Laws of War: The moral justification of legal norms*, Ed. Routledge, Taylor and Francis Group, New-York, 2013, pp. 9-19.

[24] A se vedea, Resolution RC/Res. 6 adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, by consensus, on The crime of aggression, Annex I, p. 2, disponibil pe http://www.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6-ENG.pdf

[25] *Idem*.

[26] A se vedea, M. Gillett, *The Anatomy of an International Crime: Aggression at the International Criminal Court*, în revista „International Criminal Law Review”, Editura Brill, Leiden, Olanda, 2013, Volume 13, Issue 4, pp. 829-864.

[27] Cazul C.I.J., *Activități militare și paramilitare în și împotriva statului Nicaragua* (Nicaragua vs. United States), Judgment of 27 June 1986 (Merits), 1986 ICJ Reports 14, para. 163, disponibil pe <http://www.icj-cij.org/docket/?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5>

[28] Tribunalul Militar Internațional de la Nürnberg, constituit pentru judecarea criminalilor de război naziști a apreciat că invaziile Germaniei naziste în Cehoslovacia și Austria constituie exemplele tipice ale actului de agresiune armată. A se vedea în acest sens, G. Dawson, „Defining Substantive Crimes within the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court: What is the Crime of Aggression”, 19 (3) New York Law School Journal of International and Comparative Law (1999-2000) pp. 413-452, pp. 427 citing Office of the United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression 5* (1946), p. 16.

[29] Consiliul de Securitate al O.N.U. are câteva referiri concrete la acte de agresiune comise de un stat împotriva altui stat, în forma unei invazii transfrontaliere. A se vedea, în acest sens *UNSC Resolution 326, 1973 (indicating inter alia the UNSC's concern at the intensified military intervention of South Africa in Southern Rhodesia...and also by the deployment of South African armed forces on the border with Zambia...)*; *UNSC Resolution 387, 1976 (expressing the UNSC's concern at South Africa's use of "invading forces" and the "seizure of Angolan equipment and materials")*.

[30] A se vedea, *N. Wilson, Russia threatens to cut off gas to Ukraine*, în ed. online a revistei „International Business Time” 24 februarie 2015, disponibil pe <http://www.ibtimes.co.uk/russia-threatens-cut-off-gas-ukraine-1489276>

[31] În data de 27 aprilie 2007, Estonia avea să se confrunte cu o situație nemaîntâlnită de vreun stat până în acel moment. Atacuri cibernetice masive au paralizat toate serverele parlamentului, guvernului, ale instituțiilor publice, băncilor, companiilor private, instituții media și ale persoanelor particulare. Acest atac s-a produs la scurt timp după ce autoritățile estoniene au hotărât relocarea unei statui de bronz a ostașului sovietic din centrul capitalei Tallinn, intrând astfel într-o dispută a declarațiilor cu autoritățile ruse. Deși nu au fost stabilite dovezi elocvente privind implicarea autorităților ruse de la Kremlin în aceste atacuri cibernetice, bănuielile privind implicarea serviciilor secrete ale Rusiei au fost atât de mari încât oficialii estonieni de cel mai înalt rang nu s-au sfiit să acuze public Rusia ca fiind cea care a orchestrat atacul. Ulterior, un cetățean estonian de naționalitate rusă a fost trimis în judecată și condamnat pentru participarea la acest atac, iar anumiți cetățeni ruși au făcut declarații în presă privind implicarea lor în acest atac, negând însă cu vehemență implicarea autorităților ruse. A se vedea în acest sens, *War in the fifth domain. Are the mouse and keyboard the new weapons of conflict?* În eda online a revistei The Economist, 1 iulie 2010, disponibil pe <http://www.economist.com/node/16478792>

[32] A se vedea, M. Gillett, *op. cit.*, p. 15.

[33] Art. 51 din *Carta Națiunilor Unite*: „Nicio dispoziție din prezenta Carta nu va aduce atingere dreptului inerent de autoapărare individuală sau colectivă în cazul în care se produce un atac armat împotriva unui Membru al Națiunilor Unite, până când Consiliul de Securitate va fi luat măsurile necesare pentru menținerea păcii și securității internaționale...”, disponibil pe http://www.anr.gov.ro/docs/legislatie/internationala/Carta_Organizatiei_Natiunilor_Unite_ONU_.pdf

[34] Art. 42 din *Carta Națiunilor Unite*: „În cazul în care Consiliul de Securitate va socoti ca măsurile prevăzute în Articolul 41 (măsuri ce nu implică folosirea forței) nu ar fi adecvate ori că s-au dovedit a nu fi adecvate, el poate întreprinde, cu forțe aeriene, navale sau terestre, orice acțiune pe care o considera necesară pentru menținerea sau restabilirea păcii și securității internaționale. Aceasta acțiune poate cuprinde demonstrații măsurii de blocadă și alte operațiuni executate de forțe aeriene, maritime sau terestre ale Membrilor Națiunilor Unite.”, disponibil pe http://www.anr.gov.ro/docs/legislatie/internationala/Carta_Organizatiei_Natiunilor_Unite_ONU_.pdf

[35] A se vedea, Cauza C.I.J., *Nicaragua v. S.U.A.*, nota de subsol nr. 13, paragr. 176.

[36] A se vedea, S. Alexandrov, *Self-Defence Against the Use of Force in International Law*, Ed. Kluwer Law International, Haga, Olanda, 1996, p. 19.

[37] Principiul dreptului la autoapărare a fost în mod general acceptat în rândul statelor civilizate, începând din epoca modernă. În anul 1837 când rebelii din Canada înfruntau forțele imperiale ale Marii Britanii nava de război Caroline, utilizată de rebelii canadieni, a fost scufundată de flota militară britanică în timp ce aceasta era ancorată într-un port din

Statele Unite. Secretarul de stat american de la acea vreme, Daniel Webster nu a considerat actul flotei de război britanice ca fiind o agresiune, ci ca un act de autoapărare împotriva unui atac iminent al rebelilor canadieni de pe nava Caroline. Au rămas celebre și frecvent invocate ulterior, remarcile sale cu privire la stabilirea caracterului iminent al unui atac: instantaneu, coplesitor, fără alternativă de împiedicare și fără răgaz pentru deliberare. A se vedea în acest sens, K. Petty, *Criminalizing Force: Resolving the Threshold Question for the Crime of Aggression in the Context of Modern Conflict*, în „Seattle University Law Review” nr. 33, Seattle, U.S.A, 2009, pp.133 și 134.

[38] A se vedea, A. Cassese, *On Some Problematical Aspects of the Crime of Aggression*, în „Leiden Journal of International Law” nr. 20, Leiden, Olanda, 2007, p. 844.

[39] A se vedea, *Letter from U. N. Ambassador John Negroponte to Ambassador Mamady Traore, President of the Security Council* (Mar. 20, 2003), disponibil pe http://www.usembassy.it/file2003_03/alia/A3032109.htm.

[40] A se vedea, C. Greenwood, *The Legality of Using Force Against Iraq*, în „Memorandum to Select Committee on Foreign Affairs” 24 October 2002, disponibil pe <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmselect/cmcaff/196/2102406.htm>>

[41] A se vedea, M. E. O’Connell, *Addendum to Armed Force in Iraq: Issues of Legality*, în revista „American Society of International Law Insight”, Vol. 8, issue 5, April 2003, disponibil pe <https://www.asil.org/insights/volume/8/issue/5/armed-force-iraq>

[42] A se vedea, M. Gillet, *op. cit.*, p. 17.

[43] A se vedea, D. Murphy, *Humanitarian Intervention: The United Nations in an Evolving World Order*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996, pp. 11 și 12.

[44] A se vedea, International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *The Responsibility to Protect*, Ottawa: International Development Research Centre, 2001, p. 69.

[45] A se vedea, R. Goodman, *Humanitarian Intervention and Pretexts for War*, în „American Journal of International Law”, vol. 100, 2006, p. 111; C.I.J., *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. U.S.A)*, C.I.J. Report 14, paragraf 268, 27 iunie 1986; *Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, C.I.J., Judgment of December 19, 2005, paragraf 152.

[46] A se vedea, J. Stone, *Aggression and World Order*, C.A.: University of California Press, Berkeley, U.S.A., 1958, p. 95.

[47] A se vedea, I. Brownlie, *Humanitarian Intervention*, în J. Norton Moore (ed.) „*Law and Civil War in the Modern World*”, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1974, p. 217.

[48] A se vedea, K. Anderson, *The Rise of International Criminal Law: Intended and Unintended Consequences*, în „European Journal of International Law”, Oxford University Press, Vol. 20, 2009, pp. 331-333.

[49] A se vedea, *Document A/9890/December, 6, 1974, Report of the Sixth Committee on the Question of Defining Aggression, Article 7:*, Nimic din cuprinsul acestei definiții și, în particular, din cuprinsul art. 3 nu va prejudicia în vreun fel dreptul la autodeterminare, libertate și independență, așa cum rezultă acesta din dispozițiile Cartei Națiunilor Unite, al popoarelor cărora în mod forțat li s-a încălcat acest drept, (...) în particular, popoarelor colonizate, conduse de regimuri rasiste sau în orice alt mod, aflate sub dominație străină; nu va fi afectat, de asemenea, dreptul acestor popoare de a se lupta pentru aceste

deziderate, de a cere și a primi sprijin, în condițiile respectării principiilor prevăzute în Carta Națiunilor Unite...”, disponibil pe <http://www.derechos.org/peace/dia/doc/dia76.html>

[50] A se vedea, art. 1 alin. (2) din Carta Națiunilor Unite: „Scopurile Națiunilor Unite sunt următoarele: 1 .... 2. Să dezvolte relații prietenești între națiuni, întemeiate pe respectarea principiului egalității în drepturi a popoarelor și dreptului lor de a dispune de ele însele și să ia oricare alte măsuri potrivite pentru consolidarea păcii mondiale”, disponibil pe http://www.anr.gov.ro/docs/legislatie/internationala/Carta_Organizatiei_Natiunilor_Unite_ONU_.pdf